

N.D. ABDULLAYEVA

SAN'AT TARIXI

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
tomonidan (5.580100 «Аpxumекmupa») bakalavriat ta'lim
yo'nalishi talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT
«O'ZBEKISTON»
2006

Taqrizchilar:

professor D.A. Nozilov,
katta o'qituvchi M.X. Miryusupova

Ushbu o'quv qo'llanma arxitektura oliygohining talabalari uchun tayyorlangan bo'lib, unda dunyo san'atining qadim zamonlardan boshlab ilk asrgacha bo'lgan rivojlanish tarixi yoritilgan.

Shunday katta davr dunyo san'ati tarixida asosiy o'rin tutadi. Uning qonunlarini tushunmasdan turib, hozirgi zamon san'atini o'rganish va egallash mumkin emas.

O'quv qo'llanmada tayanch so'zlar, talabalarining o'z-o'zlarini tekshirish uchun savollar va o'qishga tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati berilgan.

Настоящее учебное пособие подготовлено в помощь студентам национальных групп учебных вузов. Цель его написания представить в более сжатом объеме основные этапы развития мирового искусства с древнейших времен и до раннего средневековья.

Этот широчайший период — необычайно важная полоса в истории мирового художественного творчества. Без понимания его закономерностей невозможно изучение искусства нового времени.

Учебное пособие содержит ключевые слова и вопросы для самопроверки. В конце пособия дается список использованной литературы и рекомендуемая литература для чтения.

This is training aid for the national (Uzbek) groups of students of architectural higher educational institutions. It represents (in the most compact form) the main stages of development of world arts from the ancient times up to medieval period.

This very extensive period is extremely important part of history of the world fine arts. One cannot perceive the modern arts without understanding of the main streams of the past.

The training aid contains key words and questions for self-testing, as well as list of literature used by the authors and recommended for reading by students.

ISBN 5-640-03007-0

A $\frac{4903000000-137}{351(04)2006}$ 2006

© «O'ZBEKISTON» NMIU, 2006

SO‘Z BOSHI

San‘at qachon paydo bo‘lgan? — Bu savolga javob berish juda ham qiyin. Lekin san‘at inson hayoti, uning taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda paydo bo‘lgan. Jamiyat hayotida san‘atning ahamiyati juda kattadir. U inson dunyoqarashiga, ichki tarbiyalanishiga, aql-idroki boy bo‘lib shakllanishiga yordam beradi. San‘at asarlari bilan tanishish, bu inson ruhini boyitadi, unga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Estetik dunyoqarashning shakllanishi bu san‘atga nisbatan go‘zal tuyg‘ular paydo qiladi, odamzod unga intiladi va ijod etadi. San‘atning ahamiyati yana shundaki, u fan bilan yaqinroq bo‘lib, ijodkor xuddi olimga o‘xshab izlanish — qidirish bilan doimo banddir. San‘at tarixi — bu har bir davlatning rivojlanish tarixi hamdir.

SAN'AT TURLARI

Tarixiy taraqqiyot davomida san'atning har xil turlari paydo bo'ldi: arxitektura, haykaltaroshlik, rangtasvir, dekorativ — amaliy san'at, grafika va boshqalardir. Bu san'at turlarining gullab yashnashi yoki rivojlanishdan to'xtab qolishi sabablari har xildir.

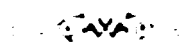
ARXITEKTURA

Arxitektura — san'atning bir turi bo'lib, u funksional, konstruktiv va estetik talablarga javob berishi kerak. Arxitektura xaykallari yoki yodgorliklar — bu ko'rgazma san'at asaridir. Bular releflar, haykallar, sirtli naqsh, freskalar.

Bu sohada ijodning eng yuqori formasini — bu arxitekturada ansambllar yaratishdir. Arxitektura — bu faqat yakka bir uy emas, balki shahar qismlari bo'lgan ko'chalar, maydonlar, bog'lar, alleyalar, ko'priklar, favvoralar va haykallardir.

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlik o'ziga xos san'atdir.

Haykaltarosh real dunyoni yaratadi.

Haykalda insonning ichki ruhiy dunyosi, kuchli xarakteri ko'rsatiladi.

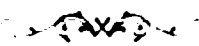
Haykaltarosh asari uchun kerakli materialni o'zi tanlaydi: marmar, bronza, tosh, tuproq va hokazolardir. Qaysi turdagi haykalni yasashni haykaltaroshning o'zi belgilaydi.

Monumental haykal uzoq masofadan ham tamoshabinga ta'sir qiladi. Stanokli haykal yaqin masofadan ta'sir qiladi.

Dekorativ haykallar uylarni bezashda ishlatiladi.

Rangtasvir

Rangtasvir boshqa san'at turlariga nisbatan hayot hodisalarini rang, nurli soya va chiziqlar orqali ko'rsatib beradi. Rangtasvirda odamzod yoki uni o'rab olgan atrof-muhitni ham chizib ko'rsatish mumkin. Rangtasvirda eng ko'rkam go'zal asarlar yaratiladi.

Rangtasvir ikki turga bo'linadi: monumental va stanokli. Stanokli rangtasvir badiiy ansamblga bog'liq emas, balki u o'zi alohida badiiy san'atdir. Stanokli rangtasvir o'z rivojini va taraqqiyotini asosan «Uyg'onish» davridan boshlagan. Rangtasvir asarlari har xil materiallar va texnikada ifodalanadi. Monumental rangtasvir mozaika va freskalarni rivojlanishiga sabab bo'ldi. Stanokli rangtasvir qadimgi zamondan enkaustika texnikasi bilan bog'langan.

O'rta asrlarda tempera ranglardan foydalanilgan. Uyg'onish davrida esa yog'li rang bilan rangtasvirni yog'och yoki xolstga ishlashgan. XVII—XVIII asrlarda akvarel va pastel bo'yloqlari ishlatilgan.

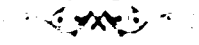

Grafika

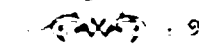

Grafika — «yozyapman yoki chizyapman», degan ma'nolarni bildiradi. Grafikada chiziqlar, shtrixlar, oq yoki qora dog'lardan foydalaniladi. Grafikada rang kamdan-kam ishlatiladi. Faqat bu rangli rasm, rangli grafika yoki plakat bo'lganida foydalaniladi. Ottisk ishlatish yordamida rasmdan gravyura hosil bo'ladi. Grafik rasm chizishda: qalam, ko'mir, pero, sangina bilan qog'oz yoki toshga ishlanadi. Grafika turlari: stanokli, kitobli, ko'rgazmali (illyustratsiya), ro'znoma va jurnallar rasmlari, yana amaliy (etiketka, marka, shriftlar).

Monumental grafik shakli — plakat bo'lib, u ko'pchilikka qaratilgandir. Odamlar grafika rasmlarni ibtidoiy zamon-danoq tog' qoyaloriga, sopolga, metalga chizganlar.

Dekorativ — amaliy san'at

Bu san'at turidan interer uylar, ko'chalar, maydonlar, parklarni bezashda foydalaniladi. Mebellar, gilamlar, matolar, kiyimlar, vazalar, zargarlik buyumlar, chinni va sopol, metall, yog'och idish-

larning estetik qiymati, go'zalligi ularning shakliga bog'liqdir. Bu san'at turida ornament katta rol o'ynaydi.

JANRLAR

Tasviriy san'at tarixiy rivojlanish jarayonida o'z janriga ega bo'ldi. Bular portret, peyzaj, natyurmort, tarixiy va turmush janrlaridir.

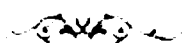
Portret

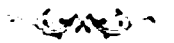
Portret rasmlarga qarab, unda aks etgan odamning xarakterini, ichki dunyosini aniqlash mumkin. Tarixiy janr ma'lum jamiyatning hayotini va o'sha jamiyatda yashagan insonlarni, ularning turmush tarzini ijtimoiy egallagan o'rnini ko'rsatadi.

Manzara

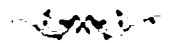
Manzara rasmlarda odamzotni o'rab olgan muhitni: tabiat va uning holati, shahar yoki qishloq qiyofalari tasvirlanadi. Ba'zan manzara rasmlarda ham odamlar aks ettiriladi, biroq ular bu holatda tasvirda asosiy rolni o'ynamaydilar.

Natyurmort

Natyurmort fransuzcha so'z bo'lib, u «o'lik tabiat» ma'nosini bildiradi. Natyurmortda xo'jalik mehnat anjomlari, meva-chevalar, gullar tasvirlanishi mumkin.

Stil (uslub)

San'at o'zining eng yuqori rivojlanish pog'onasida o'z uslubiga ega bo'ladi. Uslub dunyo san'atining yuksakligini ko'rsatadi. Uslub ko'proq arxitektura va amaliy san'atda o'z ifodasini topgan. Jumladan, «dorik» uslubi qadimgi Gretsiyada, roman, gotik uslublari o'rta asr san'atida yuqori pog'onaga ko'tarilgan.

**Badiiy
merosning
ahamiyati**

Badiiy merosning ahamiyati juda ham katta. Dunyo san'atini, uning tabiiy rivojlanishini o'rganish yosh rassomlar va arxitektorlar uchun zarurdir. Badiiy san'atni bilish, bu sohada usta mutaxassis bo'lib shakllanishda estetik dunyo qarashlarini kengaytirishda, o'z kasbining ustasi bo'lishda muhim ahamiyatga ega.

Tayanch so'zlar:

- Mozaiika*** — rangli toshlardan yoki shisha eritmasi — smaltadan terilgan naqsh.
- Freska*** — suvli bo'yoqlar bilan devor ustiga chizilgan rasm.
- Enkaustika*** — mumli ranglar bilan ishlangan san'at.
- Tempera*** — tuxum qo'shib tayyorlangan ranglar.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. San'atning jamiyat uchun ahamiyati qanday?
2. San'at turlari va ularni janrlari to'g'risida aytib bering.
3. Nima uchun arxitektura san'atda yo'lboshchi san'at turi deb hisoblanadi?
4. Badiiy merosning ahamiyati nimadan iborat?

IBTIDOIY JAMOA SAN'ATI

Qachon, qayerda san'at namunalari paydo bo'lgan? Bu savolga hech kim javob bera olmaydi. San'at odamzod bilan birga rivojlanib, o'zgarib, murakkablashib borgan.

Qadimgi davrdan bizning kunlarimizgacha ko'pdan-ko'p turli xil san'at asarlari yetib kelgan. Bu asarlar to'g'risida XIX asrgacha hech kim hech narsa bilmagan. XIX asrning o'rtalaridan boshlab arxeologiya fani rivojlanishi oqibatida birin-ketin yangiliklar ochildi. Arxeologik qazib ochishlar natijasida ibtidoiy jamoaning tosh va suyakdan yasagan turli xil qurollari topildi. Ular yashagan joylarda ko'pdan-ko'p amaliy san'atga oid asarlar topilgan. Bular hayvon haykalchalari, bezaklar va sirli belgilardir. Ular har xil hayvonlarning shoxlari, suyaklari va toshlarni ustiga naqshlar o'yib ishlangan.

Ibtidoiy jamoaning san'atini rivojlanish davrlari: paleolit, mezolit, neolit va bronza davri deb ataladi.

Paleolit

Paleolit davrida odamzod g'orlarda yashagan, uni yashash uchun tabiat o'zi moslagan. G'orlarda va tosh qoyalarida hayvonlar va odamlarning toshga o'yib ishlagan rasmlari topilgan. Odamzod o'sha qadimgi zamonda tabiat oldida yakka o'zi quolsiz bo'lib, yirtqich hayvonlar oldida zaiflik qilar edi va shuning uchun ham kuchli hayvonlarga cho'qinishga majbur edi. Yirtqich hayvonlar odamzodning eng katta va kuchli raqibi bo'lgan.

Hayvonlarning suyaklari va shoxlari har xil anjomlar tayyorlash uchun ishlatilardi. Yung yoki terisidan issiq kiyimlar tikilgan.

Odamzod hayvonlarni: ovda yurish-turishini, hayotini, so'yganda esa uning tuzilishini o'rgangan. So'ng toshlar qoyasiga, g'orlarning devoriga ularning tavsirlarini chizganlar.

Shunday qilib, g'orlardan, qoyalardan topilgan asarlar ko'p davlatlarda uchraydi. Ular ustalik bilan ishlangan asarlardir.

Odamlar ovda o'z o'ljasi ustidan g'alaba qozonib, uni o'z quroli bilan yiqitib olgani sababli, o'zining botirligidan, kuchliligidan xursand bo'lib, tosh qoyalarga ov sahnalarini izhor etganlar.

**Mezolit (eramizdan
avvalgi 20—25
minginchi yillar)**

Paleolit davri, bu matriarxat davri bo'lgani uchun hukmronlik ona qo'lida bo'lib, u jamoaning hayotini boshqarib kelgan. Yuz ellikdan ortiq paleolit davriga oid bo'lgan ayollar haykallari har xil davlatlarda topilgan

edi. Germaniyaning Villendorf shahrida ayol haykalchasi topilib, uni «Villendorf Venerasi» yoki «Paleolit Venerasi» deb atalgan. Bu haykalchada rassom ayol kuchini, hukmronligini, jamoa naslini davom ettiruvchi va hayotni boshqaruvchisi bo'lganligini aks ettirishga harakat qilgan.

Paleolit davridan so'ng, muz davrining ketishi bilan mezolit — O'rta tosh asri, keyin Neolit — yangi tosh asri keladi. Endi odamlar tosh qoyalariga hayvonlarni suratlarini kamdan-kam chizganlar. Ibtidoiy jamoada ona o'rniga ota (patriarxat) hukmron bo'ldi. Qurollar murakkablashtirildi. Odamzod yovvoyi hayvonlarni o'rgatib, chorvachilik va yerga ishlov berish bilan shug'ullandi.

Tabiatni odam chuqur o'rganib uni o'z foydasiga o'zgartira boshladi. Tosh qoyalaridagi naqshlarning mavzusi ham o'zgara boshladi, ko'p figurali ov sahnalari paydo bo'ldi.

Yangi tosh asrida odamzod loyni kuydirib, undan sopol buyumlar yasashni o'rgandi. Bu neolit asrining asosiy ustunlaridan biri bo'ldi.

Shunday qilib, odamzod tabiat cho'risidan asta tabiat egasiga aylana boshladi. Ibtidoiy jamoaning kulollari idishlar yasab, unga turli xil chiziqlar, gullar, ornamentlar ishladilar.

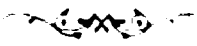

Bronza asri

Bronza asri, temir asri — bu odamzodning rivojlanishida yangi pog'onadir. Temirdan yasalgan xo'jalik qurollari yaratildi. Katta daryolar: — Nil, Evfrat, Tigr, Inda, Xuanxe atroflaridagi vodiylarda (bizning eramizdan avvalgi IV—III asrlarda) joylashgan davlatlarda qulchilik paydo bo'ldi.

Bu davlatlarda turli qurilishlar amalga oshirilib, arxitektura asarlari tug'ila boshladi. Bu qurilishlar shaharlarning mustahkamligini hamda uning go'zalligini oshirdi. Ibtidoiy jamoa odamlari o'zlari sig'ingan xudolarini ko'kka ko'tarib, ularga bag'ishlangan haykallar yasashni yo'lga qo'ydilar. Yevropada arxitektura qurilishlari amalga oshirila boshlandi. Jumladan, ular katta toshlardan iborat bo'lib, mingirlar — tosh ustunlaridir. Ularning balandligi 20 metr, vazni 20 tonnadan ortiq bo'lgan. Ba'zan ularni relefli surlar bilan qoplashgan. Bularga Rossiyaning janubidan topilgan «Tosh ayollar», dalmenlar — to'rtburchakli qurilishlar kiradi. Bu plitadan iborat bo'lib, uni atrofiga tik qo'yilgan tosh ustunlar o'rnatilgan.

Arxitektura Misr hamda Mesopotamiyalarda rivojlangan.

Skiflar san'ati

Skiflar san'atini gullash davri bizning eramizdan avvalgi VII—VI asrlarga to'g'ri keladi. Bu asrlarda yozuv bo'lmagan. Shuningdek, odamlar sinflarga bo'linmagan edi. Qasrlar, devorlar, mudofaa qurilishlari ham yo'q edi. Faqat qo'rg'onli mozorlar bo'lib, u yerga skiflarning jamoa doxiylari dafn etilgan. Shu qo'rg'onlar madaniy yodgorliklardir.

Skiflar to'g'risida bizga Gerodot yozib qoldirgan. Skiflar ko'chmanchi xalq bo'lib, ot go'shti hamda uning suti ularning asosiy oziq-ovqati bo'lgan. Ular urush xudosiga sig'inib kelgan va ularning belgisi qilich bo'lgan.

Skiflar chorva mollari boqiladigan yaylovlar uchun ko'p urishib, qon to'kishar edi. Skiflar o'z vaqtida Misrgacha borib, shaharlarni buzganlar.

Skiflarning eng katta va asosiy mulk boyligi bu — chorva mollari va otlari bo'lgan. Yovvoyi yirtqich hayvonlar o'sha zamonda ham odamzodning dushmani bo'lgan. Ularga yirtqich hayvonlar qandaydir qudratli hamda sirli bo'lib tuyular edi.

Skiflar bizning eramizdan avvalgi I ming yillikda Qora dengizning shimoli, Kuban, Oltoy, O'rta Osiyo va Xitoyda yashagan edilar. Ularda rangtasvir va haykaltaroshlik rivoj topmagan edi. Albatta, bunday san'at turlari ko'chmanchilar hayotiga to'g'ri kelmagan. Shuning uchun ularda ornamentli — amaliy san'at rivoj topdi. Bizning kunlarimizgacha ko'pgina san'at asarlari etib kelgan. Bu asarlar jumlasiga tilladan yasalgan buqa misol bo'la oladi. Bu yodgorlik Ermitajda saqlanadi. Bu yerda buqa obrazi quyosh va nur bilan bog'langan deb hisoblanadi. Janubiy Sibirdan topilgan tilla kamarning kattaligi 12×8 santimetrni tashkil etgan. U «hayvon stili»da ishlangan.

«**Hayvon stili**» — hayvonlarni, ular gavdasining alohida qismlarini yoki ov sahnalarini qadimgi dekorativ — amaliy san'ati uslubida tasvirlashdir.

Bunday asarlar Osiyo va Yevropa davlatlaridan topilgan.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Mezolit va neolit davrlariga nisbatan paleolit davrining devoriy rangtasviri nimalari bilan farq qiladi?
2. Nima uchun mezolit va neolit davrlari «kulolchilik asrlari» deb ataladi?
3. Skiflar san'atining negizida nima yotadi?

QADIMGI MISR SAN'ATI

Qadimgi Misrda ham boshqa qadimgi davlatlarga o'xshab, sir-sinoatlar ko'p bo'lgan, Misr ehromlari dunyoning yetti mo'jizasidan biri hisoblanadi.

Olimlarning ko'pi, Misr davlati boshqa davlatlarga nisbatan ancha oldin dunyoga kelgan, deb hisoblaydilar.

«Yegipet» so'zi qadimgi grekcha «Agyuptos» so'zidan olingan. Lekin misrliklar o'z yerini «Ta—Kemet» deb ataganlar, buning ma'nosi «qora yer» demakdir. Misr davlatining barpo bo'lishi va rivojlanishi Nil daryosiga bog'liq bo'lgan. Nil daryosining toshishi natijasida unumli tuproq suv bilan kelib, qirg'oq bo'ylarini hosildor tuproqqa aylantirgan. Shu tufayli Misr xalqi, asosan, qishloq xo'jaligi bilan shug'ullangan. Qadimgi misrliklar suv omborlari qurganlar va irrigatsiya tizimlarini barpo etganlar.

Qadimgi Misrda yozuv taxminan eramizdan avvalgi 320 yillarda paydo bo'lgan deb hisoblashadi. Misr yozuvi iyeroglif hisoblanadi. Misr shoxlarini «fir'avn» deb ataganlar.

Qadimgi Manifon yozuvga qaraganda (300 yillar davomida) Misrda 30 ta dinastiya o'tgan. Misr podsholiklari bir necha davrlarga bo'linadi: erta, qadimgi, o'rta, yangi, kech podsholiklardir. Qadimgi Misr san'ati dinga bo'yin egib, uning negiziga o'lim kulti qo'yilgan. O'limdan ustun kelish, abadiy yashash shu kabi nazariyalar yaratilgan.

Misrliklar xudolari: Anubis — chiyabo'ri boshli xudo (o'liklar himoyachisi), Pavian — aql-idrok xudosi, Soxmet — arslon boshli, u urush xudosi. Hayvonlar mo'tabar, aziz bo'lib, ularni xatto balzamlashtirganlar.

Misrliklarni eng katta kulti, bu quyosh xudosi kultidir. Misrni quyoshli vatan, fir'avnlarni quyosh farzandlari deb atashgan.

Ilk sulola davri

 Qadimgi Misr dini, uni o'lim kulti va xudolar kulti ibodatxonalar arxitektura san'atiga tas'ir etgan. Fir'avn o'lgach, misrlklar er yuzida yashash bu vaqtincha deb hisoblaganlar va fir'avnlr uchun ehromlar qurganlar. Bu qurilmalarni «Mastaba» deb ataganlar. Bu so'zning mazmuni arab tilida «tosh o'tirg'ich» demakdir. Joser fir'avn davrida o'zining nomini qoldirish niyatida besh qatorli ehrom qurdirgan. Uning balandligi 60 metrdir. Ehrom muallifi Imxotepdir. Joser ehromi ilk sulola davrida qurilgan. Bu davrga xos xarakterli relef san'ati yorqin namoyon bo'ladi. Bu yerda fir'aon shimol va janub ustidan g'alaba qozonishi izohlangan.

Rangtasvirda sariq, oq, qora va jigarrang bo'yoqlari ishlatilgan.

Qadimgi podsholik

Qadimgi podsholik zamonida Misr madaniyati rivojlandi. Bu davrda ehromlar qurilishi avj oldi. Fir'avnlr rahbarligida savdo va hunarmandlik rivoj topdi. Fan taraqqiy qila boshladi; matematika, astronomiya, medisina va hokazolar. Adabiyot va san'at gullab yashnay boshladi.

Arxitektura

Qadimgi podsholik davrida ehromlar qurilishi davom etadi. Hukmdor fir'avn qanchalik ulug' bo'lsa, ular ehromlarni dabdabali qurdirganlar. Qohira yaqinidagi Xufu, Xafra va Menkauri maqbaralaridir. Ular qirg asrdan avval qurilgan, ularning usti bezaklari saqlanmagan, maqbaralari buzilib o'g'irlangan. talon-taroj bo'lib ketgan. Lekin vaqt ehromlarni buzolmagan va ha nuzgacha ular saqlanib kelmoqda. Ulardan eng balandi Xeops ehromi bo'lib, uning balandligi 146 metrdir. U 3 tonnadan 30 tonnagacha vaznda bo'lgan toshlardan qurilgan ehrom qurilishi bitguncha minglab kishilar qurbon bo'lgan.

Kattaligi va balandligi bo'yicha ikkinchi o'rinda Xefren ehromi bo'lib, uning balandligi 136 metrdan iboratdir. Uchinchi ehrom Menkaurining balandligi 60 metr.

Ehromlar yoniga qo'shib past bo'yli maqbaralar ham qurilgan. Katta sfinks, bu fir'avn yuzli sher hozir ham qorovuldek turadi. Xefren — Misr sfinkslarining bobosidir. Sfinks katta toshdan yasaliib, tanasi sherga o'xshash qilib ishlangan.

Haykaltaroshlik

Misrliklar narigi dunyo hayoti xuddi yerdagi hayotga o'xshash bo'ladi deb faraz qilganlar. Ular tana va jondan tashqari ikkilamchi odam yoki yana bir kuchli jon «Ka» bor deb o'ylashardi. Shu yerda yashagan «Ka» o'zini parda niqobini adashmasdan topishi uchun mo'miyo yoniga unga o'xshash haykal ham qo'yilgan. Ana shundan Misr san'atida haykaltaroshlik kelib chiqqan.

Misrliklar haykallarda, yuz qiyofalarida o'ziga xos tomonlarini aks ettirishga qiziqmaganlar. U ularga kerak emas, chunki u abadiy dunyoga ketayotgani uchun, deb hisoblashgan. Qadimgi podsholik davrida haykallar o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib: tik turgan haykal, bunda balandga ko'tarilgan boshi, chap oyog'i oldinga qo'yilgan, qo'llari tik tanasiga yopishgan yoki o'tirgan holda bo'lgan, yoki bir qo'li tirsakdan egilgan, qaddi tekis ko'tarilgan, uzoqqa nazar tashlagan holda. Bu holdagi haykallar hamma Misr podsholik zamonlarida uchraydi.

Relief

Qadimgi podsholik davrida relief ichiga odamlarni haykali yoki portreti naqsh etilgan bo'lib, unda yuzi va oyoqlari, yon tomondan gavdasi burilgan, qaddi yagona tortiq chiziq bilan chizilgan. Shunday naqsh solish san'ati yangi podsholik davrigacha yetib kelgan. Bunga relief san'atida «Zodchiy Xesira» misol bo'la oladi. Bu naqsh portreti bizning eramizdan avvalgi uchinchi ming yillikda yaratilgan. Uni payli yuzlari chiroyli va nozikdir: muskullari tortilgan, qaddi-qomati chiroyli. Misrliklar haqiqiy ustalar bo'lib, ular du-

maloq haykallarni ham yaratganlar. Bunga «yigit boshi» haykali misol bo'la oladi. Haykal hozirda Luvr muzeyida saqlanadi. Bu haykal ohakli yumshoq toshdan yasalgan bo'lib, qaysi tomonidan qaralsa ham unda go'zallikni ko'rish mumkin. Bu haykalda yosh yuzli yigit juda ham jonli tasvirlangan.

Qadimgi podsholik davrida Misr o'zining birinchi harbiy — siyosiy va madaniy ko'tarilishini boshidan kechiradi. Qadimgi podsholik san'ati bu Misr klassikasidir.

O'rta podsholik

Misrning notinch davri, u viloyatlarga bo'linadi. Bizni eramizdan avvalgi XXI asrda davlat qaytadan fir'avn hokimlari qo'l ostida qaytadan birlashadi va shundan boshlab o'rta podsholik davri deb yuritiladi. Mahalliy hokimlar — monarxlar boyib ketadilar va ko'plari mustaqil bo'lishadi. Lekin bu davrda katta ehromlar qurilmaydi. Misr san'atiga realizm kirib keladi.

Arxitektura

Mentuxotep I o'ziga maqbara qurdiradi, bu maqbara daxlizsimon qurilish bo'lib, toshli to'rt burchakdan iborat bo'lgan kalonnalardan tashkil topgan.

Lekin bu maqbaraga fir'avnni dafn etishmagan, chunki talon-taroj qilinishi mumkin, bu qalbaki dafn joy edi. Fir'avn mumiyosi butun boyligi bilan boshqa joyga dafn etilgan edi. Mentuxotep dafn maqbarasi toshli tog' ichiga o'yib qurilgan. Bu maqbara qurilishi Misrda yangilik bo'lib, so'nggi fir'avnlr xuddi shunga o'xshash qilib maqbaralarini qura boshlaganlar.

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlik san'atida realizm ko'rinishida boshlaydi. Podsho haykallari hamma yerga toshdan yasab qo'yilgan. Amenemxet III haykali qora granitdan yasalgan bo'lib, u o'rta podsholik davrining eng go'zal san'atlaridan biridir. Uning boshida yo'lli ro'mol, unda peshona ustiga osilib yotgan muqaddas ilon bor. Fir'avn taxtda o'tirgan holda tasvirlangan. Yuz chiziqlari o'ziga xos, burun teshiklari juda ham katta va

jag'lari esa uni serjahil podsholigini ko'rsatib turadi. Senurset III fir'avnning bosh haykali juda go'zal yasalgan. Bu haykalda yuz chiziqlari o'tkir, o'ziga xos xususiyatli bo'lib, u aqlli, lekin ichida qandaydir qayg'ulilik, ishonmaslik ko'rinib turadi.

Relief

O'rta podsholik davridagi badavlat Xunenning relief haykali ajoyib san'at asaridir. Bu haykal iyeroglif xatsimonli stilida bajarilgan. Har bir iyeroglif — bu rasmdir. Bu xatda o'sha ritm, o'sha bitirilgan stil va dekarativlik mavjud. Shuning uchun iyeroglif xat bilan chambarchas birlashmasi juda ham chiroyli va go'zal chiqqan ornament hamda obrazlar bir-biri bilan chambarchas naqshda va relefda bog'lanib ketadi.

Rangtasvir

O'rta podsholik davrida tasviriy mavzu keng qo'llana boshlandi. Unda: to'ylar, ov sahnalari, yirtqich hayvonlar, qushlar real ko'rsatiladi. Bo'yoq gammalari yumshoq va har xil tusli bo'la boshlaydi. Unda: kumushrang, binafsha, ko'k, zangori va boshqa ranglar ishlatiladi. Beni — Hasandagi maqbara bunga yorqin misol bo'ladi.

Amaliy dekorativ san'at

Amaliy-dekorativ san'at ham gullab yashnay boshlaydi. Bu chinnidan yasalgan hayvonlarning haykalchalaridir. Qimmatbaho eben qora daraxtidan tayyorlangan mebel predmetlar, nozik zargarlik taqinchoqlar. Ayollar uchun pardoz buyumlar ham tayyorlanardi. Ular fil suyaklaridan, qimmatbaho daraxt va qimmatbaho toshlardan tayyorlangan.

Yangi podsholik

Yangi podsholik davrida san'at gullab yashnay boshladi, bu Misrning tantanasi, qudrati edi. Bu davrda madaniyatda keskin siljishlar boshlanadi. Yangi Podsholik davri

va Misr davlati san'atining ko'tarilish oxirgi davri edi. Bu Osiyo xalqlari giksoslar ustidan g'alaba qozongandan so'nggi davr.

Arxitektura

Yangi Podsholik davrining birinchi yarmida maqbaralar qurilishi juda avj oldi. Bizni eramizdan avvalgi XVI asrda podshoh ayol Xatshepsutga maqbara quriladi (quruvchi arxitektor Senmut). Bu juda ham go'zal va taniqli qurilish edi. Maqbaraning hamma qismlari gorizontall o'qiga nisbatan joylangan. Unda katta daxliz birining ustiga biri joylashgan bo'lib, gorizontall uch ketma-ket chiziqli hosil qiladi. Bu daxlizlarda suv hovuzlari qurilgan, atrofiga esa daraxt va gullar o'tkazilgan. Rangtasvir va haykallar daxliz va maqbara tosh devorlarini bezatgan. Bir xonaning o'zida hukmdor xotini 200 dan ortiq haykallari yasalgan. Maqbara pollari oltin va kumush plitalar bilan bezatilgan. Eng katta qurilishlar Yangi podsholik davrining birinchi yarmida qurilgan Karnak va Luksordagi maqbaralardir. Quruvchi arxitektorlar Ineni (Karnak), va Amenxotep kichik (Luksor). Karnakdagi maqbara bir necha yuz yillar davomida qurilgan. Ustunlar zali dunyoda eng katta hisoblanadi. Unda 134 ta ustun bo'lib, 16 qatorga joylashgan. Ustunlar kapitelining ko'rinishi: papirusli, palmali, nilufar ko'rinishida. Maqbaraga kirish joyiga obelisklar qo'yilgan. Luksordan Karnakka qaratib qurilgan uzun va tekis yo'l chetiga sfinkslar alleyasi qurilgan. Maqbaralar ichiga juda ko'p haykallar qo'yilgan.

Haykaltaroshlik

Misrlilarning qurilish qoidalari monumental haykaltaroshlikda hamda kichik haykalchalar yasashda ham saqlanib kelgan. Lekin ularda yangilik paydo bo'ladi. Yangi Podsholik davridagi haykallar proporsiyasi tekislangan. Ularda go'zallik va dinamika sezilib turadi. Unga koxin Amenxotep va koxina Rannai haykalchalari misol bo'ladi. Bu haykalchalar hozirgi vaqtda Moskvadagi

muzeyda saqlanadi. Rannai haykalchasi go'yoki nilufar g'unchasiga o'xshaydi. U haykalchanning obrazini boshqa Qadimgi Podsholik davridagi yasalgan haykalchalar bilan solishtirib bo'lmaydi.

Rangtasvir

Yangi Podsholik davrining birinchi yarmida rangtasvir yuqori pog'onaga ko'tariladi. Next maqbarasini «Musiqachi ayollar» nomi bilan atalgan naqsh parchalarida yuqori sinf vakillari qiyofasi aks ettirilgan.

Amarna davri

Eramizdan avvalgi XV asr boshida podsholik qilgan fir'avn Amenxotep IV o'z ismini Exnaton degan ismga o'zgartirishga ahd qiladi. Bu so'z «Aton ruxi» ma'nosini beradi. U poytaxtini Fiva shahridan o'zining rezedensiyasi Axetatonga ko'chiradi. Axetaton so'zining ma'nosi «Aton — ufqi» demakdir. U bugungi kunda Tel—Amarna nomli kichkina qishloqdir. Shuning uchun ham Exnaton podsholik qilgan davrini «Amarna» deb ataladi va fir'avn reformatorlik qilishlari tasodifan emasdir. Shuning uchun ham kohinlarning hokimligini cheklaydi, ko'p xudolikni bekor qilib, yagona xudolikni tasdiqlaydi. Yagona xudolik, bu quyosh doirasi bo'lib, uning ismi Aton deb nomlanadi. Firavn kohinlarining hukmdorligi bekor qilinadi. Maqbara qurilishlari buyruq orqali to'xtatilib, kohinlar moli mulki musodara qilinadi.

Badiiy asarlarni yaratishda uning qoidalari, stillari va mazmuni o'zgaradi. Unga dinamizm, lirika kirgiziladi. Noziklikka intilishlar paydo bo'ladi. Bunga fir'avn Exnatonni kichkina qizlarining kiyimsiz chizilgan rasmlari misol bo'la oladi. Ular yumshoq yostiqchalarda ota-onalarining oldida o'ynab o'tirishibdi. Bu kompozitsiyada quvnoq hayot tasvirlanadi. Shu davrgacha fir'avnlarning hayotiga xos bunday badiiy asarlar olomonga ko'rsatilmagan edi.

Tel — Amarna shahrida haykaltaroshlik ustaxonalari ochiladi. Bizni kunlarimizgacha Exnaton xotini Nefertit

haykali yetib kelgan. Bu badiiy asarni saroy xizmatkori Tutmos yaratgan. Bu eng go'zal va nozik ayol obrazi deb hisoblanadi.

Eski traditsiyalar kuchli bo'lgani uchun Exnaton reformalari uzoq muddatga yetib bormaydi. Tutanxamon podsholik davrida reaksiya o'z ishini keng boshlab yuboradi. Eski diniy kultlar qaytadan tiklanadi. Exnaton ismiga la'natlar o'qiladi. Lekin shunga qaramay yangilik san'atda yana yuz yil davomida taraqqiy qilib keldi.

Tutanxamon maqbarasining devorlaridagi naqshlar amaran stilida yasalgan go'zal obrazlardir. Bu maqbarani 1922 yilda Govard Karter topib ochgan edi.

Tutanxamon bilan birgalikda maqbaraga qo'yilgan boylik va zebi-ziynatlar nihoyatda ko'p edi. U yigirma yoshga to'lmay olamdan o'tib ketadi.

Eng kuchli fir'avn Ramzes II Yangi Podsholik davrida unga tog'ning ichiga Abu—Simbelda o'ymakorlik bilan maqbara va eng katta ustunli zal Karnak maqbarasi qurilgan edi.

Kechki davri

Ramzesdan so'ng uzoq va shiddatli urushlar boshlanib ketadi. Misrni efioplar, ossuriylar bosib oladi. Davlat o'z harbiy hamda siyosiy kuchini yo'qotadi.

Shu bilan birga madaniyatda ham o'zgarishlar bo'ladi. Eramizdan avvalgi VII asrda Misr monarxiyasi vaqtincha qaytadan saïs hukmdorlari atrofiga birlashadi. Shu bilan birgalikda san'at ham qaytadan tiklanadi. Saïs san'ati yuqori sifatli bo'lgan.

Eramizdan avvalgi IV asrdan boshlab Misrni grek — makedonlar o'ziga bo'ysundirib oladi va shu davrdan boshlab yangi ellinistik dunyosi Misr uchun boshlanadi.

Tayanch so'zlar:

Panteon — hamma xudolarning dargohi.

Obelisk — arxitektura qurilishi, quyosh nurini jonlantirib ko'rsatishdir. Birinchi bo'lib Misrda paydo bo'lgan.

Zodchiy — arxitektorning qadimgi nomi

Pandus — zinasiz zinapoya.

Paletta — shifrlı taxta. «Paletta» so'zidan «politra» so'zi kelib chiqqan.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Misr san'ati nimaga asoslangan?
2. Misr tarixi qaysi davrlar bilan ifodalanadi?
3. Qadimgi Misr haykaltaroshligi qanday rivojlangan?
4. Amarna davri nima bilan shuhrat qozongan?
5. Kechki davr nima bilan ifodalanadi?

MESOPOTAMIYA SAN'ATI

Mesopotamiya madaniyati xuddi Misr madaniyatiday taxminan bir xil vaqtda paydo bo'lgan. Neolit davrining oxirida ikki daryo orasiga joylashgan Mesopotamiyada taraqqiyot boshlanadi. Bu yerda yashovchi xalqning asosiy kasbi dehqonchilik bo'lgan. Misrda Nil daryosi bo'lsa, Mesopotamiyada Tigr va Yevfrat daryolari bor edi. Bahorgi suv toshqinlari o'zi bilan unumli tuproq olib keladi, bu esa qishloq xo'jaligida yaxshi hosil olish garovidir.

Bu yerda ham ibtidoiy jamoa tuzumi asta-sekin qulchilik tuzumi bilan almashadi.

Misrga nisbatan Mesopotamiyada o'sha zamonda yagona davlat barpo etilmagandi va yagona hukmronlik ham yo'q edi. Kichkina shahar va davlatlar bir-biri bilan doimo yer, mol va doimo qullar uchun dushmanchilik holatida bo'lardilar.

Hokimlik kohinlarning qo'lida edi. Xuddi Misrdagidek Mesopotamiyada ham din arboblari hukmron qiluvchilarga yordam berib, ularning tayanchi bo'lganlar.

Mesopotamiya xalqlarining dini o'limni yengishdan iborat emasdi. O'lgandan so'ng hayotni u dunyoda davom ettirish bu misrliklarga oid edi.

O'limni mesopotamiyaliklar hayot jarayonining tabiiy holi deb qabul qilishardi. Chunki ularning hayoti doimo urushlar bilan bog'liq edi. Shuning uchun ham Mesopotamiyani san'atida maqbaralar va unda dafn sahnalari uchramaydi. Hayotni ular oddiyligicha haqqoniy deb qabul qilishgan, shu bilan yashashgan. Ular suvga va osmondagi yoritq-

ichlarga sig'inishgandi. Suvga sig'inishi — bu rahimdillik, kuch, nozu ne'mat manbayi. Osmon yoritqichlariga sig'inishi — bu xudoni xohishi bilan osmondagi yoritqichlarning hamisha bir yo'nalishda harakat qilishidir.

Loydan yasalgan va kuydirilgan g'ishtsimon plitalarda Shumer xalqining yozuvlari (klinopik) topilgan. Uni o'tgan asrda olimlar o'qishga muyassar bo'lishdi. Yozuvlarda: Shumer, Akkad shaharlar hayoti, ularning qonunlari va bu qonunlarga rioya qilmagani, shu sababdan oxiri voy bo'lganligi to'g'risida yozilgan.

Shumerlar o'zi kim? Balkim ularning sivilizatsiyasi Misrdan ilgariroq paydo bo'lib rivojlangandir. Bizlarga shumer xalqi to'g'risida hech narsa ma'lum emas, ularni tili boshqa xalqlar tiliga o'xshamaydi va o'zi alohidadir. Lekin bizning zamonamizgacha ularning san'ati singan, buzilgan parchalarda bo'lsa ham yetib keldi. Bu loydan yasali b kuydirilgan plitalardir. Undan bu xalqning madaniyati va hayotini bilsak bo'ladi.

Shunday qilib, Mesopotamiya xalqining qadimgi davrdagi madaniyatini, rivojlanishini ko'ramiz.

Arxitektura

Bu davlatlarning eng qadimgi kult qurilmalari bizning eramizdan avvalgi IV—III ming yilliklarga oiddir. Bu qurilishlarning asosiylari xudoga bag'ishlangan dargohlardir. Bu dargohlar qalin devorlar bilan o'ralgan. Urukdagi Oq maqbara nomli qurilma eng avvalgi qurilishlardan hisoblanadi. Devorlarga naqsh solinmagan, kirish joyida zina qurilgan va ichida xudoga bag'ishlangan haykal qo'yilgan.

Eramizdan avvalgi III ming yillikda Zikkurat — arxitektura maqbarasi paydo bo'ladi. Zikkurat minorasi pastki maqbara ustidan chiqib turadi. Eramizdan avval III ming yillikning oxirida u yerda Ur—Nammu shoxining maqbarasi bo'lib, u hozirgi kunimizgacha yetib kelgan. Tashqaridan qaralsa maqbara bir tog'day bo'lib ko'rinadi. U uchta bahaybat daxlizdan iborat bo'lib, tepaga qarab torlanib boradi. Dahliz zina bilan

qo'shilgan bo'lib, uch xil rangdan iborat: pasti qora (bitum), o'rtasi oq (ohak) va tepasi qizil (kuydirilgan g'isht)

Bu shakl yer va osmon hayotlarining bir-biriga chambarchas qo'shilishini ifodalaydi, xuddi Misr ehromlariga o'xshab Zikkuratni ichi bo'sh emasdir.

Daxlizlarning ustida koinlar osmon yoritqichlarini kuzatganlar.

Kishdagi «Saroy A» maqbarasi juda ham taniqlidir. U to'rtburchak shaklda, saroy atrofiga mudofaa devorlari qurilgan. Saroylar tepalik ustiga qurilgan. Hovliga bosh zinapoya olib kirgan, uning ustiga hokim chiqib xalqqa ko'rinish bergan.

Ha Haykaltaroshlik

Mesopotamiya haykaltaroshligi va relieflari Misrdagidan ham farq qiladi. Ular dag'al, ichki bahay kuchi bilan odamni hayratda qoldiradi.

Naqshda ularga eng yoqadigan releflar amulet tang'alari, yovvoyi va uy hayvonlar, ov sahnalarini tasvirlaridan iboratdir.

Gliptika asarlarida hayvonlarni tasvirlashda ularning go'zalligi, yurish usullarini sustalik bilan tasvirlaganlar.

Eramizdan avvalgi 9 — ming yillikda odam tasviri paydo bo'ladi. Eramizdan avvalgi 3 — ming yillikning o'rtalaridan boshlab fantastik syujetlar uchray boshlaydi. Hukmron sinfnng zolimligi kuchayib boradi va san'at oldiga yangi shartlar qo'yiladi, bu hukmron sinfnni maqtash, san'atda ardoqlash kerak edi.

Shohlarning allegorik tasvirlari paydo bo'ldi. Ularni xudo bilan tenglashtiradilar. O'sha zamonning eng taniqli asaridan biri Al-Obaydadagi maqbaraga kirish joyining ustidagi relefdir (eramizdan avvalgi III ming yillik o'rtasida). Relief geraldik kompozitsiyasi usulida bajarilgan. Relefdan burgut ikki bug'uni panjalari bilan ushlab turibdi.

Taniqli, zafarli stela — «quzg'unlar stelasi» (eramizdan avvalgi 2500 ming yillik Parij, Luvr). Bunda Lagash shahri-ning podshosi Ummo shahrining ustidan qilgan g'alabasi tasvirlanadi.

Bu tasvirda g'alaba qilgan jangchilarning kuchi ko'rsatilgan. Xudo Ningirsu Lagash shahrining homiysidir. Uning bir qo'lida temir so'qmoq va to'r, uning ichiga dushmanlar qamalgan, boshqa tomonida askarlar, ular hammani o'z yo'lidan ag'darib tashlashga tayyordirlar.

Eramizdan avvalgi 3 ming yillikning o'rtalarida haykalta-roshlik san'ati turlarga bo'linib ketadi.

Oddiy, murakkab obrazlar kichkina haykalchalarda berilgan. Bunga avliyo ayol boshi misol bo'la oladi. (Iroq, Bag'-dod muzeyi). Haykal mramordan yasali, inkrustatsiya qilingan. Hozirgi kunda qimmatbaxo ko'z toshlari yo'qolgan.

Naram — Sin devori g'alaba mavzusiga bag'ishlangan. «Stela quzg'unlari» asariga nisbatan u katta, mustaqil kompozitsiyaga ega. Relefga birinchi marta manzara kirgizilgan.

Podshoh Gudea haykali dabdabali, shu bilan birga u plastikli va juda ajoyib bajarilgan. Akkad san'ati ananalari sulola yemirilgandan so'ng ham davom ettirilgan.

Badiiy hunarmandlik

Mesopotamiya ustalarining ko'pgina buyumlari bizning zamonamizgacha yetib kelgan. Shumer ustalari chekanka usuli bilan tanish bo'lib, uni sifatli bajargan edilar. Shuningdek filigran, zerplarni ham bajarganlar.

Tilla va kumushdan yasalgan zebu ziynatlar o'zining go'zalligi bilan hanuzgacha odamlarni o'ziga jalb qiladi. Bu taqinchoqlar Ur maqbarasi ochilganda topilgan edi, (ular eramizdan avvalgi 3 ming yillikka oid). Eng go'zali bu arfa — musiqiy asbobning ust tomoniga qo'yiladigan bo'ritqich rezanator vazifasini bajaradi, u buqaning boshiga o'xshatib tilladan quyilgandir. Tilladan quyilgan va yasalgan kub, xanjar, temir qalpoq, bo'yin taqinchoq, inkrustatsiya qilingan bosh gulchambarlar, bularning bari shunday nozik va ustalik bilan qilinganki, ularga qarab to'yib bo'lmaydi.

Ossuriya

Eramizdan avvalgi 2 ming yillikda Shumer — Akkad san'ati bilan birga yangi madaniyat manbalari paydo bo'la boshladi. Ikki daryo orasidagi davlatlarning janubiy yarmi Kavilan ixtiyoriga o'tgan edi. Siro-Finikiya va Falastina shaharlari boshchilik rolini o'ynaydigan bo'ldilar.

Ossuriya davlati ko'tarilishi bilan old — Osiyo san'atida katta o'zgarishlar bo'ldi. Davlat kuchayishi bilan katta masofadagi yerlarni bosib oladi va hukmronlik markazlashadi. Armiya shay bo'ladi va shu sababli ham san'atda podsho kuchining manguligini ko'rsatishga harakat qilinadi. Katta qal'alar, ko'rkam saroylar, qurilgan davlatning harbiylashganligi arxitekturaga ham ta'sir qildi. Chunki Ossuriya davlatining shaharlari qal'aga aylantirilgandi. Bunga Dur — Sharrukindagi podshoh Sargon saroyi misol bo'la oladi. Afsuski bu saroy bizning zamonamizga buzilgan holda yetib kelgan. Bu saroy atrofi qalin devor bilan o'ralgan va butun shahar ham devor bilan o'ralgan. Saroy 14 metrli sun'iy balandlik atrofiga katta toshlar terilib, uning ustiga qurilgan edi. Saroy uch qismdan iborat bo'lib, unda turish va ibodat qilish joylari bo'lgan. Podshoning turar xonalari oldida yetti qavatli katta zikkurat qurilmasi bor. Bahaybat darvozaning ikki yoniga qanotli buqalar, sher haykallar qo'yilgan, Sher tabatning qudratli kuchi bo'lib, u podshohni asrashi kerak edi.

Saroy xonalarining devorlariga rangli tasvirlar, naqshlar chizilgan. Aniq va noaniq frizali chiziqli lentalar, sherlarning ustidan g'alaba qilayotgan yarim xudo — yarim odam Gilgameshni, podshohlarni harbiy yurishlari, urush mavzusi tasvirlagan.

Yangi Vavilon san'ati

Eramizdan avvalgi 7-asrda qadimgi Vavilon davlati qaytadan yashnab, rivojlanib ketadi. Bu davlat Midiya bilan birgalikda Ossuriya davlatini tiz cho'ktiradi. Vavilon katta savdo markazi bo'lib qoladi. Shahar maydoni to'g'ri to'rtburchak bo'lib, 10 kvadrat kilometrdan iborat, atrofi qalin devor bilan o'ralgan. Uning

8 ta darvozasi bor. Eng tantanali darvoza ikki qator bo'lib, uni nomi «Ishtar darvozasi» deb atalgan. Butun yo'l hamda darvozani o'zi glazur plitalari bilan o'ralgan bo'lib, unda ko'k, siyohrang, zangori ranglarni ishlatilgan. Unda sher va ajdar tasvirlangan. Ajdar hukmronlik ramzi bo'lib, Vavilon shahrining homiysi xudo Marduxdir. Mardux maqbarasi 7 ta pog'onadan iborat bo'lgan.

Saroy ansambli ichida dunyoning 7 mo'jizasiga kirgan osma bog'lar bor edi. Podshoh Navuxodonosor uni sevimli xotini Mediya podshosining qizi Amitis zerikmaslik va o'z vataniga bog'liq tabiatni eslatib turish uchun qurdirgan. Bu bog'larda kamdan-kam uchraydigan daraxtlar o'sgan. Amitis eng yuqoriga, daraxtlar o'sadigan joyga chiqardi, u yerda sun'iy ariqchalardan suv oqqan va unga o'z vatanini eslatib turgan.

Suvni Evfrat daryosiga qurilgan katta charxpalakni qullar aylantirib, tepalikni suv bilan ta'minlab turishgan.

Vavilon san'atining gullashi ko'pga bormaydi. Eramizdan avvalgi 538 yilda eronliklar bosib oldi. Vavilon axmoniylarga bo'yin egib ularga qo'shiladi.

Tayanch so'zlar:

- Zern** — qimmatbaho metaldan diametri 0,4 mm oraliq-uzaga yasalgan buyumning metall yuzasiga payvand qilish.
- Gereldik kompozitsiya** — ikki yoniga simmetriyali ravishda qo'yilgan figuralar markazi belgilangan kompozitsiya.
- Gliptika** — qimmatbaho va yarim qimmatbaho toshlarni o'ymakorlash. Ikki xil bo'ladi. Birinchisi kameya — do'mbagan holda va ikkinchisi intaliya — ichiga kirgizilgan holda.
- Ishtar** — Sevgi xudosi, old Osiyo xalqlarining afsonasidan.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar

1. Qadimgi Mesopotamiya hozirgi qaysi davlat o'rnida bo'lgan?
2. Mesopotamiya san'ati nimalarga asoslangan?

KRITO—MIKEN SAN'ATI (EGEY SAN'ATI)

Egey dengiz sohillarida Egey yoki Krito—Miken, Gretsiya joylashgan (Miken va Tirinf). Bu yerda Troya shahri madaniyati yuzaga kelgan. Krito—Miken madaniyati Sharqni va qadimgi Gretsiya bilan bog'laydigan bo'g'in. Bu ajoyib dunyoni ochilishiga 1910 yilda ser Artur Evans sababchi bo'lgandi, lekin undan ilgariroq Genrix Shliman Troya shahrini va uning Priam boyliklarini topishiga muyassar bo'lgandi.

Artur Evans o'zining butun umrini Egey madaniyatiga bag'ishlagan edi. Ochilishini birinchi kunlarida Artur Evans «bu madaniyatda na grek, na rimliklarniki bor», deb yozgandi. Artur Evans 1941 yilda olamdan o'tgach qazuv ishlari to'xtab qoladi. Afsonaga ko'ra Krit orolida Minos ismli podsho hukmronlik qilgan. Greklar Krit orolini turli afsonalar bilan mashhur qilganlar. Eramizdan avvalgi ikki minginchi yillarda qadimgi madaniyat gullab-yashnab rivoj topdi. Egeyliklar va xatliklar bir qabilaga qarashli edi. Gomerning aytishicha, mashhur va afsonaviy Troya shahri eng qadimgi madaniyat markazi bo'lgan. Arxeologik qazuv ishlari natijasi qal'a devorlari, bastionlar, arxitektura komplekslari topilgan. Uning devori ichidan xazina topilgan, bu xazina Priamniki, deb faraz qilinadi.

Eramizdan avvalgi 3—2 ming yillikda Krit orolidagi Knoss, Fest, Gurniya shaharlari gullab, yashnab, dengizdagi hukmronligi kuchayadi, oqibatda davlat hamda hukmdorlar boyib ketishadi. Din orolda katta rol o'ynaydi.

Arxitektura

Eramizdan avvalgi II ming yillikda shaharlar rivojlanadi, hayot yuqori taraqqiyotga ega bo'ldi. Bomeraning yozishicha Krit orolida yuztacha shahar bo'lgan, qurilmalarning turlari har xil bo'lgani uchun orolda sinfiy ajralish paydo bo'lgan. Krit orolining turarjoylarida qal'a devorlari yo'q, bo'lmagan. Hamma arxitektura qurilmalari assimetriyali bo'lgan. Bunga bugungi Gurniya shahrining yashash joylarining rejalari misol bo'la oladi. Gurniya kichik shahar bo'lib, unda hunarmandlar yashagan. U joylar tepalikdan pastga qarab qurilgan.

Kritning asosiy shaharlari Knoss, Fest, Malida naqshlangan uylar bo'lgan. Bu uylardan qurol-aslaha va boyliklar topilgan. Badavlatlarning uylari juda ko'p chiroqlar bilan yoritilgan. Hovli tosh ustunlar bilan o'ralgan. Bunga Knoss saroyi yorqin misol bo'la oladi. Saroy plani asissmetriyali bo'lib, uning hovlisi juda katta. Hovli atrofida har xil balandlik va hajmda xonalar qurilgan. Ularning past-balandligi har xil bo'lib, ular o'zaro zina bilan qo'shilgan. Saroy maxsus havo almashish jihozi bilan ta'minlangan. Shunday saroy kompleksiga ko'pdan-ko'p ustaxonalar hamda omborlar kirgan. Artur Evans qidiruv ishlari olib borayotganida, omborlar ichida odam bo'yidek keladigan ko'zalar — pivos topildi. Bu idishlarda zaytun yog'i, asal va vinolar saqlangan. Ko'pdan-ko'p xonalar o'zaro bir-biri bilan bog'lanib ketgan. Qadimgi vinolar saroyida minotavr nomli maxluq yashaydi, deb hisoblashgan.

Tasviriy san'at

Krit orolining rangtasviri bizning zamonamizga, asosan, freska turida yetib kelgan. Ular saroy devorlarini hamda uylarni bezagan. Lekin Misr hamda Misopotamiya san'atiga nisbatan Krit san'ati umuman boshqa dunyodir, ular bir-biriga mutlaqo o'xshamaydi. Freskalar tasvirida shodlik, beg'uborlik, g'amlik asosiy mavzudir. Misol

uchun devor naqshida suratlarni Artur Evans «Parijlik qiz», «Buqa bilan olishuv» deb nomlagan, Freskada buqa qiyofasi bahaybat, kuchli tasvirlangan edi. Knoss saroyining devoriga «Ko'k kiyimdagi ayollar» kompozitsiyasi ishlangan bo'lib, unda ayollar shodiyona qarab turishibdi, yuzlari pardozlangan, qo'llari nozikdir. Sochlari marvaridlar bilan bezalgan. Bu davrda Krit madaniyati eng yuqori pog'onaga chiqqan edi.

Kritlilar dengizni yaxshi ko'rishar edi. Ular usta dengizchilar edi. Shuning uchun ham rangtasvirida dengiz hayvonlari hamda suv osti o'simliklari uchrab turadi. Delfinlari surati Krit sopoliga ham chizilgan. Krit rassomlari kandakorlik sohasida ham zo'r usta bo'lganlar.

Krit podsholigi eramizdan avvalgi XV asrgacha bo'lgan. Yer qimirlash Kritda tez-tez bo'lgan. Shuning uchun olimlarning taxmini bo'yicha vulqon uyg'onib, yerni larzaga keltirishi natijasida orol halokatga uchragan. Shundan so'ng Krit madaniyati o'zining tiklab olmagan. Sanoat rivojlanmay qolgan. Saroy qurilishlari to'xtagan.

Miken

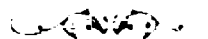

Eramizdan avval XIV va XIII asrlarda Miken san'ati eng yuqori pog'onaga ko'tarilgan edi.

Genrix Shlimen Miken madaniyatini ochib bergan odamdird. Miken san'ati Krit san'atidan farq qiladi. Ularning naqshlari bir xil, sxematik. Ayrim sahnalarda dinamika yo'q. Miken san'atida yengillik va go'zallik ko'zga tashlanmaydi.

Arxitektura

Eramizdan avvalgi XVI asrda Miken Egey yerlariga hukmronlik qila boshlaydi. Akropol Miken davrida qurilgan yodgorlik. Akropol kompleksiga saroy, mudofaa devorlari, omborlar va dafn qurilmalari kirar edi. Akropol devorlari noto'g'ri formalı katta toshlardan terilgan (siklonik terilish).

Sherli darvoza, bu mikenliklarning urushqoqligidan dalolatdir. Darvozaning kengligi 3,5 m dan iborat. Darvoza-ning tepasida toshli relefdi ikki sher tasvirlangan. Sherlar kolonnasi saroyning ramzidir. Akropolning eng baland qismida saroy joylashgan.

XIII asrda davlat bir necha qismlarga bo'linib ketadi. Ilgari Akropol katta emas edi, keyinroq unga qo'shib «pastki shahar» qurilgan. Tirinf megaron Mikendan ancha katta va kengdir. Saroy qurilmalaridan tashqari, kult qurilmalari ham bor.

Tasviriy san'at

Tirinf va Miken saroylarining devorlari freskalar bilan bezatilgan. Frizalar naqshlangan edi. Gomer Mikenni oltinli deb atagan. Haqiqatdan ham Miken dafn maqbaralarida juda ko'p tilla va kumushdan yasalgan buyumlar topilgan. Ular juda nozik qilib yasalgan. Kubok, vaza va tovoqlar oltindan yasalgan, bron-zadan yasalgan qilichlarning dastasi fil suyagidan ishlangan.

Troyan urushi davrida (eramizdan avvalgi XIII asr) quldor davlatlar iqtisodiyoti zaiflashadi. Shu sababdan ularni doriyliklar — grek qabilasi tomonidan bosib olinadi. Shu bilan yangi madaniyatga yo'l ochiladi. Egey davlatlarining madaniyati Gretsiya va Rim san'atining rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Tayanch so'zlar:

- Gomer** — qadimgi grek dostonchisi, «Illiada», «Odisseya» poemasi-ning muallifi, eramizdan avvalgi VI asrda yashagan.
- Minotavr** — afsonaviy hayvon, yarim odam, yarmi buqa ko'rini-shida bo'lgan.
- Riton** — urf-odat uchun mugizdan yasalgan idish.
- Diadema** — boshga kiyiladigan zebi-ziynat.
- Megaron** — to'rtburchak xona, o'rtasida o'choq qurilgan.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Egey madaniyatini kim ochgan?
2. Krit san'atining negizida nima bor?
3. Krit arxitekturasining o'ziga xosligi nimadan ko'rinadi?
4. Miken va Krit arxitekturasini va tasviriy san'ati o'rtasidagi farq qanday?

QADIMGI GRETSIYA SAN'ATI

Qadimgi Gretsiya san'ati madaniyatining rivojlanishi insoniyat tarixida katta ahamiyatga ega. Madaniyat Bolqon yarimorolida, Egey dengizi orollarida, Kichik Osiyoda, Qora dengizining sohillarida, Gretsiyada (Italiya va Sitsiliyada) rivojlangan.

Subtropik iqlim dehqonchilik va chorvachilikka qulay sharoitlar yaratadi. Gretsiya boshqa davlatlar bilan savdo-sotiq qilgan. Ular dengizchi bo'lishgan. Shu bilan birga fan va san'at ham rivojlangan. Gretsiya jamiyati hukumat va din arboblari tomonidan qisilmagan edi. Shu sababli realistik san'ati paydo bo'ldi. «Odam — hamma narsaning o'lchovidir» — grek faylasufi Protakor shunday degan edi.

Shuning uchun ham qadimgi Gretsiyada taqdir va tabiat kuchining obrazini katta hayvon yoki maxluq sifatida tasvirlamagan edi. Xudolarni odam yuzli, odamga nisbatan qudratliroq qilib tasvirlaganlar.

Qadimgi Gretsiyaning butun san'ati doston va afsonalarga asoslanib yaratilgan. Qadimgi Gretsiya san'ati bosqichlab asta-sekin rivojlangan. Eng qadimgi davr — Gomer va erta arxaiik davridir.

Gomer davri

Eramizdan avvalgi XI—VIII asrlar Gretsiya tarixi deyarli noma'lum. Bu davrni faqat Gomerning so'zlaridan bilamiz. U «Illiada» va «Odisseya» eposlarini yozgan.

Gomer davrida jamiyatning asosiy qismini mustaqil qishloq xo'jaligi bilan band bo'lgan dehqonlar tashkil qilgan. Ular birlashib qabilani tashkil etib, dohiylar rahbarlik qilgan.

Dohiy — basilevs. Basilevs — harbiy boshliq, qozi, kohinlardan iboratdir. Ularning qo'lida juda katta boylik bo'lgan.

Arxitektura

Arxeologiya qazilmalariga qaraganda, uylar pahsa yoki toshlardan terilib, usti tekis qilib qoplangan. Uy asosiy xona — megaron portikdan iborat. Megaron ichida o'choq qurilib, uning ustida, tomida tutun

chiqadigan teshik qoldirilgan.

Ehromlar shahar maydoniga, ansambliga yoki mustahkamlangan qasr Akropolga qo'shilgan.

Eng qadimgi ehromlar eramizdan avvalgi IX—VIII asrlarga oiddir. Drerosdagi ehrom megarondan iborat ikki ustunli bo'lib, xonaning ichida qurbonlik uchun o'choq qurilgan, xuddi shunaqa qurilma yashash xonada ham bor edi. Maxsus joyda bronzadan yasalgan haykalchalar turgan. Devorlar toshdan terilgan, Spartadagi Artemida Orfeya ehromi (eramizdan avvalgi IX asrda) plani legarondan farq qiladi. Ehrom uzunchoq qurilishdan iborat bo'lib, ikki nefga bo'lingan. Mehrob esa tashqariga qurilgan. Ehrom ustunlari yog'ochdan yasalgan.

Tasviriy san'at

Gomer davrida monumental haykal-taroshlik rivoj topmagan, lekin toshdan tarashlangan yoki yog'ochdan yasalgan sanamlar — ksoan uchrab turardi. Shu davrdan bizlarga qat'iy geometriyali,

ornamentli sopollar yetib kelgan. Avval oddiy, yumaloq tepasida chiziqlar bo'lgan, so'ng har xil odamlar, hayvonlar tasvirlangan. Stil—meandr ornament paydo bo'ladi. Misol uchun, Dipilondagi go'r ustiga qo'yilgan — krater — (ko'za) (Nyu-York, Metropoliten muzeyi). Unda dafn marosimi tasvirlangan bo'lib, odamlarni va hayvonlarni geometriya shaklidagi figuralari ko'zani atrofiga tasvirlangan. Ularda sharq dasht xalqlari ustalarining hamda Krit ustalarining stili ko'rinib turardi.

**Arxaik Gretsiya
(eramizdan avvalgi
VIII—VI asrlar)**

Gretsiya tarixida eramizdan avvalgi VIII—VI asrlar arxaik davri bo'lib hisoblanadi. Bu davrda antik jamiyat rivojlana boshladi.

Katta yer egalari va demoslar o'rtasida keskin kurashlar boshlanib ketadi. Sinfy kurashlarning keskinlashishi natijasida vaqtincha hokimiyat tiranlar qo'liga o'tadi.

Tiranlar o'zlariga tayanch qilib hunarmandlarga va savdogarlarga homiylik qilganlar. Aynan shu davrda antik madaniyatning asosiy turlari tug'ila boshlaydi. Fan, adabiyot teatr va sport rivojlanadi va bular san'at asarlarida aks ettiriladi. Grek madaniyati egey, doriy va sharq madaniyatlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan degan farazlar bor.

Egey san'ati hayotiy kuchini kichik Osiyoda asrab qolgan edi. Doriy san'ati qa'tiy badiiy stilni olib kirgan.

Arxitektura

Arxaik davrning arxitektura qurilmalari bizning zamonimizga, afsuski, buzilib vayrona bo'lib yetib kelgan. Grek arxitekturasida birinchi o'rinda chrom qurilmalari turgan. Lekin, chromlarga xaloyiq cho'qinish uchun yig'ilmasdi. Diniy tadbirlarni o'tqazish uchun ular ochiq osmon tagida yig'ilishgan. Greklar ehromlarda xudolarning haykallari qo'yilgan. Grek ehromi Miken megaronidan paydo bo'lgan edi. Xudo haykali shamxonaga qo'yilgan. Quyosh yorug'i faqat darchalardan kirishi tufayli u xonalar hamisha yarim qorong'u holatda bo'lgan. Bu qandaydir alohida tantana bergan. Arxitektor Libon tomonidan Zevs ehromi qurilgan. U o'zining shakli va proporsiyasi bo'yicha oliy darajada bo'lgan. Zevs ehromi ustunlarining balandligi 10,4 metrdan iborat. Zevs haykalini grek haykaltaroshi Fidiy ishlagandi. Haykal katta bo'lgani uchun taxtda o'tirgan holatda bo'lsa ham boshi shi pgategaytegay deb turgan.

Zevs ehromi bizni zamonimizgacha buzilgan, vayrona bo'lgan holda yetib kelgan.

Pestumdagi Poseydon ehromi bizning zamonamizga durustroq holda yetib kelgan. U doriy ehromi hisoblangan. Hamma kult qurilmalari kabi Poseydon ehromi to'g'ri burchakli. Ehrom ichida ikki qatorli galereya bor.

Haykaltaroshlik

Ulug' haykaltarosh Miron eramizdan avvalgi V asrning o'rtalarida Afinada yashagan va ishlagan. Uning yaratgan haykallari tasviriy san'atning rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsatgan. Uning bronzadan yasagan «Diskobol» haykalining marmardan yasalgan kopiyasi bizning zamonamizgacha yetib kelgan.

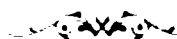
«Diskobol» (disk otuvchi). Og'ir diskni uzoqqa otishga tayyor turgan sportchining muskullari tarang tortilgan, gavdasi yoysimon egilgan, lekin yuzida xotirjamlik aks etgan.

Yana bir ulug' haykaltaroshlardan biri Poliklet o'z san'atida odam qiyofasini turli holatlarda ifodalagan. «Dorifor» — nayza ko'taruvchi yosh yigit. Bu haykal bronzali asil nusxasidan olinib, bizning zamonamizga toshdan yasalgan kopiyasi yetib kelgan. Bu obrazda jismoniy va ichki dunyosi bir-biriga moslanadi. Poliklet o'zining butun ijodiy umrini odam tanasini ideal proporsiyasini aniqlashga bag'ishlagan.

Poliklet juda ham kam haykallar yaratdi. Odam gavdasining ideal proporsiyalar o'lchovini izohlab bergan.

Rangtasvir

Klassik davrda rangtasvir keng qo'llanila boshlandi. Yevroniy, Yeftimid, Doris va boshqalar taniqli ustalar edi. Yefroniy, tovoq idishlarga surat chizish bo'yicha shuhrat qozongan ustalardan biridir. U go'zal asarlar yaratdi. Bunga «Qaldirg'ochli tovoq» nomli asari misol bo'la oladi. Tovoq sirtiga yosh yigit, erkak va bolaning bahorni kutib olishi tasvirlangan.

Yuqori klassika. (Eramizdan avvalgi V asrning ikkinchi yarmi)

Grek san'ati Perikl hokimlik qilgan vaqtda gullab yashnab ketdi. Afina Gretsiyaning siyosiy va madaniy markazi bo'lib qoldi. Dengiz va quruqlikda Eroning ustidan qilingan g'alabadan so'ng

Gretsiyaga katta boyliklar oqib kela boshladi. Shu kelayotgan boyliklardan Perikl foydalanib, Akropoldagi arxitektura ansambili qurilishini boshlab yubordi.

Afinadagi Akropol forslar tomonidan eramizdan avvalgi 480—479 yillarda buzib tashlangan edi. Perikl davrida ansambl yodgorliklari qayta tiklandi. Parfenon — Afinaning bosh ehromi bo'lgan. Ehrom tosh qoyalarining yuqori nuqtasiga joylashgan. Ehrom perinter turida qurilgan. Bu ajoyib taniqli qurilma dunyoning yetti mo'jizasidan biri hisoblanadi. Uning arxitektorlari Iktin va Kallikrat edi. Bu yerda xazina ham joylashgan. Parfenon ustunlarining balandligi 10,4 metr, ularni proporsiyasi nozikroq bo'lib, salgina ichkariga yonboshlatilgan. Parfenon haykallarini Fidiy va uning rahbarligi ostida Gretsiyaning eng yaxshi ustalari yaratgan edilar. San'at asarlarida Afina bilan Poseydon o'rtasidagi Attikni o'ziga qo'shib olishi uchun bo'lgan jang ifodalangan. Shuningdek, qahramonlik dostonlaridan kentavr bilan kurashish, Troyani bosib olishlar ifodalangan. Panafiney frizining uzunligi 160 metrdan iborat bo'lib, uni ichida yuztaga yaqin xudolar haykali, odamlar, otlar, qurbonlik uchun atalgan hayvonlar tasvirlangan.

Akropol to'liq oq teliy marmaridan qurilgan. Propileyi ancha boy, orderlar tartibida. Kirish darvozalar yonida Pinakoteka (hadiiy asarlar yig'ilishi) va Niki—Apteros (qanotsiz g'alaba) joylashgan edi. Bu qurilmaning muallifi Kolmekratdir. Bu ehromni G'alabalar xudosiga atab qurilgan. Bino amfiprostil turida, ioniy orderlar usulida qurilgan. Ehrom qo'yilgan maydon marmarli parapet bilan o'ralgan bo'lib, unda relefli chiroyli haykallar bilan bezatilgan. Ehrom oldida Miki mehrobi qurilgan. Akropol markazida Afina Promaxos haykali qo'yilgan edi. U bronzadan Fidik tomonidan yasalgandi. Parfenonning chap tomonida Ereteyon ehromi qurilgan. Bu ehrom Afina va Poseydonga atab Fidiy Afinadan ketgandan keyin qurdirgan edi.

Turkiya — Venetsiya urushi davomida Parfenonda porox ombori joylashgan edi, unga snaryad tushib, ko'p qismi portlab ketadi.

Haykaltaroshlik

Fidiy Afinada taxminan eramizdan avvalgi 500 yillarda tug'ilgan va 430 yillarda olamdan o'tgan. U eng iste'dodli ulug' arxitektor, haykaltarosh va rassom bo'lgan.

Akropolni yaratish uning ulug'vor ishidir. U rangtasvirda ham ulug'langan edi. U monumental haykallar, yaratgan kichik haykalchalarning plastik shakllarini yaratishda ham ustalik qilgan. Fidiy ulug' faylasuf bo'lgan. U odamning ichki dunyosini yaratgan obrazlarida ko'rsatib bera olgan. U yaratgan 14 metrlik Zevs haykali ayniqsa mashhur bo'lgan. U haykalni Olimpiyadagi Zevs ehromi uchun yaratgan edi. Haykal boshqa yodgorliklar bilan birga vayrona bo'lgan. Akropoldagi Afina haykalini ham Fidiy yaratgan edi. U xuddi Zevs haykaliday oltin hamda fil suyaklaridan yasalgan edi. Tilladan yasalgan gavda niqobi va kiyimlarga yorug'lik tushganda yarqirab ketardi.

U qo'lini uzatib turgan, uni kaftidagi xudo ayol Niki (G'alaba)ning yuzi xotirjam, qarashi esa tiniq. Uning obrazi g'alabadan xursandchilik tuyg'ularini ko'rsatib turgan.

Tovoqqa rasm chizish va rangtasvir

Yuqori klassik davrda tovoqqa rasm chizish monumental rangtasvir bilan bir qatorda rivojlangan. Ularda ko'proq dostonlardagi mavzular tasvirlangan. Monumental rangtasvir bizning zamonimizgacha deyarli yetib kelmagan. Qadimda ko'proq frezki texnikasi qo'llanilgan. Yana mo'm va siroch bo'yoqlari ishlatilgan (enkaustika). Rassomlarni ismlari saqlanib bizning kunlarimizga yetib kelgan. Ulardan biri Polegnotdir. U o'z asarlarida tarixiy va doston mavzularini tasvirlagan. Rassom to'rt xil rang bo'yoqni ko'p ishlatgan. Bular oq, sariq, qizil va qora.

Arxitektura

Arxitektura bir tekisda rivojlanmadi. Iqtisod pasayib va milliy krizislar sababli qurilishlar deyarli to'xtatildi. Afinada bu juda ham sezildi, chunki Pellopones urushida ular mag'lubiyatga uchraganlar.

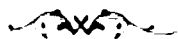
Eramizdan avvalgi IV asrda ehromlar bilan bir qatorda teatr binolarini qurish ham rivojlandi.

Spektakllar ochiq osmon tagida ko'rsatilgan. Tepalik atroflaridagi daraxtlarni kesilib, u yerlar tomoshabinlar o'tirishiga moslashtirilgan. Epidavr teatrida 52 qator o'tirgichlar bor edi. Orxestra — maydon artistlar uchun joy (sahna desa bo'ladi). U dumaloq yoki yarim dumaloq bo'lgan. Teatr akustikasi o'ziga mos edi.

Ayrim shaxslarga oid, ularni ko'kka ko'tarish uchun qurilmalar paydo bo'la boshladi. Lizikrat haykali bunga misol bo'ladi. U silindr shaklida bo'lib, pilyastrli amaliylashtirilgandir. Haykal kubsimon konusli sokolga o'rnatilgan. Bu haykal hajmi katta emas, lekin korinf orderi turida yasalgani uchun, u juda nozik va go'zaldir.

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlikda realizm tendensiyalari namoyon bo'ldi. Davrning qaramaqarshiliklari eng katta ustalardan biri — Skopas ijodida tasvirlanadi. Uning asarlari katta drammatizmi bilan farq qiladi. Skopas qahramonlari — kuchli odamlar, klassik qahramonlardir.

O'sha davrning ko'pchilik ustalari bronza bilan ijodini bog'lagan bo'lsa, Skopas esa marmar bilan ishlashni afzal ko'rgan.

Marmar nur va soyaning nozik o'yinlarini yaxshi ko'rsatgan. Skopasning taniqli asarlaridan biri «Menada». U bizlarga buzilgan holda, antik kopiya holida etib kelgan. Bu asarda odamni kuchlanishi obrazi Mernada boshi orqaga tashlangan, sochlari og'ir to'liqinday yelkasiga tushgan.

Galikarnas maqbarasi frizlari saqlanib, bizlarga yetib kelgan. Unda greklar bilan amazonkalar o'rtasidagi jang tasvirlangan (London, Britaniya muzeyi).

Skopas ijodi grek plastikasiga katta ta'sir qildi. Uning ijodini faqat zamondoshi Praksitel bilan tenglashtirsa bo'ladi.

Praksitel yaratgan obrazlar tiniq va ravshandir. Uning «Germes bilan Dionis» asari bizgacha yetib kelgan (Olimpiya, Arxeologiya muzeyi). Ma'lum bo'lishicha Praksitel ham Skopasga o'xshab marmar bilan ishlashni yaxshi ko'rgan.

Praksitel ayol go'zalligini, yangi idealini yaratdi. Bunga Afrodita obrazi misol bo'la oladi. O'sha zamonda Afrodita haykali qimmat baholangan. Afrodita Knidskayani ko'p ustalar kopiyasini yasamoqchi bo'lishdi, lekin birontalari ham asl nusxasiga teng kelolmadi. Bu haykal bizlarni zamonimizga rimliklarning kopiyasida yetib kelgan. Ularning eng yaxshilari Vatikan va Myunxen muzeylarida saqlanadi. Praksitel yasagan ba'zi haykallari rangtasvirchi Nikiye tomonidan bo'yab qo'yilgan.

Haykaltarosh Leoxar Aleksandr Makedonskiyning saroyida faoliyat ko'rsatgan.

Uning asarlaridan biri — Apollon Belvederskiy haykali shuhrat qozongan (Rim. Vatikan).

Lisipp realistik yo'nalishdagi haykaltaroshlardan biri. Balandligi 20 metrdan iborat Zevs haykalini bronzadan yasagan. Afsuski bizlarning kunimizgacha yetib kelmagan. U yana Gerakl haykalchasini yaratgan edi. U bu haykalchani Aleksandr Makedonskiy uchun yasab bergan edi. Lisipp «Ap opsiomen» asarida yigitning kurashdan so'ng badaniga yopishgan qumni tozalashi tasvirlangan (Rim. Vatikan). Atletning kelishgan gavgasi murakkab buzilishida ko'rsatilgan. Yuzida charchaganlik, ko'zlari uzoqqa boqib turibdi.

Lisipp portret haykallar yaratishda o'z mahoratini ko'rsatgan. U Aleksandr Makedonskiy portretini yaratgan, unda qahramonning ichki dunyosini ko'rsatib bera olgan.

**Tovoqqa
rasm chizish
va rangtasvir**

Klassik davrning oxirida tavoqqa rasm chizish xarakteri o'zgaradi. Endi ko'proq ornamentli naqshlar uchrab turadi. Qahramonlik syujetlarining o'rniga janrli tasvirlar paydo bo'la boshladi.

1940 yili notanish grek ustasining nodir devoriy naqshlari va (Makedoniya) go'zal ishlangan mazaika topilgan.

Badiiy hunarlar

Kech klassik davrda badiiy hunarlar rivojlangan. Tavoqlarni shakllari murakkablashgan. Metallardan yasalgan buyumlar paydo bo'ldi.

Tayanch soʻzlar:

<i>Antik</i>	- qadimgi.
<i>Meandr</i>	- qadimgi grek yoki qadimgi rimda jamiyat, tuzum.
<i>Krater</i>	- grek idishini turi, unda vino bilan suv aralash-tirilgan.
<i>Demos</i>	- qadimgi Gretsiya xalqi, aristokratiyaning qara-ma-qarshisi. Qullar demos qatoriga qoʻshil-maydi.
<i>Tiran</i>	- qadimgi Gretsiyada — hokimiyatni kuch ishla-tib, qoʻlga olgan shaxs.
<i>Anti</i>	- ehromni ikki yon devori
<i>Pronaos</i>	- qadimgi Gretsiyadagi ehromlarning eshik oldi.
<i>Amfiprostil</i>	- ikki tamoni portikli ehrom.
<i>Fust</i>	- ustun, kalonna oʻzagi.
<i>Atlantlar</i>	- qadimgi grek dostonidan. Zevsni buyrugʻi bilan qoʻllari va boshi bilan osmonni ushlab turgan.
<i>Kariatidalar</i>	- arxitektura qurilmasida toʻsinni ushlab turadigan haykal. U kalonnaga tirilib ushlab turish funk-siyasini bajaradi.
<i>Metoplar</i>	- qadimgi Gretsiyani arxitektor qurilmasida trig-liflar orasidagi masofa doriy order frizasida.
<i>Fronton</i>	- arxitektura qurilmasida uchburchakli maydon, binoning tomini ikki tomonga ogʻishi.
<i>Xiton</i>	- Qadimgi greklarning ichki kiyimi, koʻylakka oʻxshagan, belbogʻ bilan bogʻlanadi.
<i>Peplos</i>	- plash.
<i>Kentavr</i>	- qadimgi greklar dostonidan, yarim odam, yarim ot.
<i>Tezey</i>	- qadimgi grek dostonida minotavrni oʻldingan — qahramon
<i>Gerakl</i>	- Qadimgi grek dostoni qahramoni, katta kuchga ega boʻlgan.
<i>Nef</i>	- arxitekturada kalonnalar bilan boʻlingan ehrom-ni boʻyining bir qismi qadimgi grek dostonida — dengiz xudosi Neptun.
<i>Panafiney</i>	- qadimgi Gretsiyada retual bayrami, toʻrt yilda bir marta boʻladi.
<i>Parapet</i>	- panjara.
<i>Pilyastrlar</i>	- arxitektura qurilmasida devordan chiqib turgan toʻrtburchakli ustun.
<i>Germes</i>	- qadimgi grek dostonida savdo xudosi, yoʻllar homiysi. Uning haykali chorraxalarga qoʻyilgan.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Grek san'ati qaysi davrlarga bo'linadi?
2. Eramizdan avvalgi XI—VIII asrlar nima uchun «Gomer davri» deyiladi?
3. Arxaik, klassik davrlarda arxitektura qanday rivojlangan?
4. Qadimgi Gretsiyaning mashhur haykaltaroshlari nomini aytib bering.
5. Qadimgi Gretsiyani rangtasviri qanday rivojlangan?

QADIMGI RIM SAN'ATI

Qadimgi Rim san'atining boshlanishi Respublika davri eramizdan avvalgi V—I asrlarga to'g'ri keladi.

Rim badiiy madaniyati har xil shakllarda bo'lgan. Rim san'atiga bosib olingan davlatlar xalqlarining san'ati ham qo'shilgan. Bunda birinchi navbatda etruslar katta rol o'ynadilar. Ular rimliklarni shahar qurilish ishlari san'ati bilan tanishtirdilar. Injenerlik qurilmalar, ehromlar va turarjoylar devoriy monumental rangtasvir, haykaltaroshlik va shular jumlasidan edi. Rim madaniyatiga grek kolonistlari ham katta ta'sir qildilar. Rimliklar grek arxitekturasining order sistemasini va dekor usullarini takrorlaganlar. Rim san'atiga ellinizm davri katta ta'sir qilgan. Rimliklar akveduklar, ko'priklar, yo'llar, qal'alar bunyod etganlar. Poytaxt savdo markazi bo'lgan Arxitektura ansambliga ehromlar, savdo rastalari, bozorlar kirgan. Markaziy maydon taniqli shahar fuqarolarining haykallari bilan bezatilgan.

Rim Respublikasi

Eramizdan avvalgi VI va I asrlarning oxiri. Rim tarixi kichkina qabilalardan boshlangan. Eramizdan avvalgi II asrning o'rtasida Rim qudratli davlatga aylanadi. Boyliklar yengilgan kichik davlatlardan oqib kelib Rim boyib ketadi. Lekin Rim respublikasida qishloq aholisining yerlar uchun olib borgan urushlari, fuqaro urushlari, qullarning qo'zg'olonlari (Sitsiliyadagi qullar qo'zg'oloni, Spartak rahbarligidagi qo'zg'olon) ularning bari davlatni kuchsizlantiradi.

Arxitektura

Respublika davrida Rim atrofidagi mudofaa devorlari qurilgan. Uni qurish eramizdan avvalgi VIII asrda uch tepalikdan boshlangan; Kapitoliy, Palantin va Kvirinal toshdan terilgan edi. Rim yo'llari katta ahamiyatga ega bo'lib, respublika shaharlarini bir-biri bilan bog'lagan. Rimga keladigan Appiyev yo'li birinchi darajali bo'lib, undan xabarchilar qatnagan, so'ng butun Italiya shaharlari bir-biri bilan yo'l tarmoqlari bilan bog'langan. So'nggi asrlarda Rim shahri suv bilan ham o'zini ta'minlab, shu sohada boy shaharlardan biri bo'lib qoladi. Katta, baquvvat ko'priklar va akveduklar o'n kilometrdan ham uzunroq bo'lgan. Gretsiya ustidan hukmronlik natijasida Rimga ko'p miqdorda taniqli grek haykallari va grek rassomlarining taniqli asarlari olib kelinadi. Rim ehromlari va saroylari muzeylarga aylanib ketadi.

Rimliklar, avvalo greklarning order sistemasiga e'tibor berishadi. Gretsiyada order konstruktiv rolni o'ynagan bo'lsa, Rimda esa, asosan, dekorativ sifatida ishlatilgan. Tirgach rolini Rim qurishlarida oddiy devor bajargan. Shuning uchun qurilishlarda ko'pincha arka ishlatilib, u katta baquvvat ustunlar ustiga o'rnatilgan. Toskan orderi ularga etrusklardan meros bo'lib qolgan.

Eramizdan avvalgi V—II asrlarda ehromlar umumxalq binolariga aylanadi. Yumaloq va to'rtburchak psevdoperipterlar qurilgan. Eramizdan avvalgi I asrda Rimda Fartuna Virilis ehromi qurilgan.

Rimliklarning dang'illama uylari, asosan, bir qavatli bo'lib, unda oila hayoti hamda ishbilarmonlik bir-biri bilan bog'lanib ketganday. Uylarning tom yonboshlarida teshik bo'lib, u yerdan yomg'ir suvlari marmardan qurilgan hovuzlarga yig'ilgan. Peristil uyning asosiy joyi edi. Uni o'rtasida naqshlar bilan bezalgan hamda marmardan yasalgan haykallar va gultojar o'rnatilgan.

Rim uylarida qabulxonalar paydo bo'ladi («Vitteevlar uyi» Pompey). Pompey naqshlari keyinchalik G'arbiy Yevropa davlatlarida dekorativ san'atning rivojlanishida katta rol o'ynagan.

Rimliklar greklarga o'xshab monumental haykallar yaratganlar. Relief arxitektura dekorini uzilmas bo'lagi bo'lgan.

Respublika davrida haykallar, asosan, etrus ustalari tomonidan bronza yoki terakatlardan tayyorlanadi. Etrusslarning haykallaridan biri bronzadan ishlangan «Kapitotoliyal bo'ri urg'ochisi» Rim ramzi hisoblanadi. U realistik bo'lib, yuqori quyish texnikasida bajarilgan. Rimliklar portret haykallarni yaxshi ishlay olmaganlar. U eramizdan avvalgi I asrning boshlaridagina rivojlana boshlagan. Rim portreti-ning kelib chiqishi eski zamondan dafn kulti bilan bog'liq bo'lib, ular uy o'chog'ini himoyachisidir. O'lgan oila a'zosini yuzidan niqob olib triumflarni bezaganlar. Aktyorlar ulardan maska olib dafn marosimida namoyish qilganlar.

Rim ustalari tosh, marmar va bronza bilan ishlashni yaxshi bilganlar. Portret haykalga «Brut» nomli asarni ko'rsatish mumkin (eramizdan avvalgi III ming yillikning oxiri va II ming yillikning boshi).

Rimliklar devoriy naqshlarni uylarni bezashda ishlatganlar. Bunga Pompey naqshlari misol bo'la oladi. Bu naqshlar to'rt uslubga bo'linadi.

Birinchi inkrustatsiyali uslubni (eramizdan avvalgi II asr) devori kvadrat marmar plita hamda yashma bilan bezatilgan. Pompey Flavvii uyi misolida ko'rish mumkin. Devorlar siliq bo'lib, ular naqsh orqali illyuzorli ustunlar, pilyastrlar, karnizlar va portiklar bilan bo'lingan. Interer ustunlar orasiga turli kompozitsiyalar joylashtirilganligi sababli tantanali ko'rinishga ega bo'lgan. Bu kompozitsiyalar taniqli grek ustalarining asarlari edi («Misteriy villasi» Pompeyga yaqin joyda joylashgan). Uy devorlariga perspektiv ravishda ko'chalar, maydonlar, uylar, ehromlar, bog'lar qishloq yerlari va tog'lar rasmi solingan. («Liviya uyi», Rim).

Oriyentatsiyali uslub (aniqlash) imperiya davriga xos bo'lib, eramizdan avvalgi I asrda qo'llanilgan. Chiziqlik ornament devorning tekisligini ko'rsatgan. Ingichka kichik ustunlar, girlyandalar, gullar xonalarga shinamlik bergan.

Dekorativli uslub eramizdan avvalgi I asrning o'rtalarida tarqalgan. Devor rasmlari dekoratsiyani eslatgan. Saroylar, binolar, bog'lar, xuddi oynani ichidan ko'rinayotganday tasvirlanadi.

Rim imperiyasi

Rim davlati aristokratik respublikadan imperiyaga aylandi. Bu davrda osoyishtalik davri bo'lib, sinfiy kurashlar tugagan, Avgust hukmronlik qilgan edi. Imperator hukmronlik qilgan davrda san'at gullab, yuqori pog'onaga ko'tariladi. Tarixchilar bu davrni Rim davlatining «oltin davri» deb ataganlar. Bu davrda arxitektor Vitruviy, tarixchi Sitaliliya, shoirlar Virgiliy, Ovidiy va Goratsiyalar ijod etadilar. San'atda klassizm bosh yo'nalish hisoblanib, keyinchalik bu G'arbiy Evropa davlatlariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Arxitektura

Qadimgi Rim san'ati bizning eramizning birinchi va ikkinchi asrida yuqori pog'onaga ko'tarildi. Lekin shu davrda omma o'rtasida qarama-qarshi keskinliklar boshlangan. Sharq territoriyalarini bosib olinishi tufayli Rim iqtisodini kuchayib ketishiga sabab bo'ldi. Poytaxtdan uzoqda joylashgan shaharlar ham gullab yashnadi. Rim esa dunyo imperiyasiga aylandi. Eramizning I asri oxiri va II asrning boshlarida Flaviy va Trayan hukmronlik qilganlar. Katta arxitektura komplekslari bunyod etildi. Uch qatorli murakkab arkalar qurilgan. Konstantin arkasi (eramizning 4 asrida). Rimliklar teatr binolari, amfiteatrlar qurganlar. Bu qurilmalar antik shaharlarga xosdir. Kolizey sahnasi atrofiga tribunalar qurilgan, ular osti foye uchun ishlatilgan va zinalar qurilgan. Kolizey hozirgi kungacha o'zining butunligi va konstruksiya mustahkamligi bilan mashhurdir. Bizning eramizning I asridan binolarning yangi turi dunyoga keldi. Bahaybat termalar (hammom) bunyod etildi. Ular ikki yoki uch ming odamga mo'ljallangan. Sovuq yoki issiq suvli maxsus xona ichiga joylashtirilgan hovuzlardan tashqari, term kompleksiga ginos va kitobxona ham kiradi. Ichiga bog' va parklar kiradi. Eng taniqli termalar imperator

Karakal davrida qurilib, bizning zamonamizga vayrona holda yetib kelgan. Diaklitsion terma kattaligi bilan Karakl termadan ustunlik qiladi.

Haykaltaroshlik

Imperiya davrida relef va plastika o'z rivojini topadi. Mars maydonida monumental marmarli tinchlik mehrobi quriladi (eramizdan avvalgi 13—9 yillar). U imperator Avgustning Ispaniya va Galliyadagi g'alabalariga bag'ishlangan. Yuqori mehrob relefida Avgust, uning oilasi va rimli patritsiylarning mehrobga qarab tantanali yurishlari ifodalangan.

Bu kompozitsiya bir xil ritmli bo'lib, unda relef lentasida rimliklar armiyasining doklarga qarshi kurashib ularni ustidan g'alaba qilishi, qal'ani ishg'ol qilishi, harbiy majlislar, g'alaba qozongan armiyaning namoyishlari tasvirlangan.

Rim haykaltaroshligida portret yaratish bo'yicha birinchi o'rinda turadi, uning yangi yo'nalishi grek san'ati ta'sirida bo'lib, unga «Avgustli klassitsizm» nomi berilgan. Avgust davrida obrazlar keskin o'zgardi. Unda ideal inson klassik go'zallikda tasvirlandi, bu yangi usul edi. Saroyda portretlar galereyasi paydo bo'ldi. Primma Portdagi Avgustning marmardan yasalgan haykali (eramizning I asr boshi), unda imperator pansir kiygan, qo'lida jezli bilan ifodalangan. Imperatorni turishi oliy darajali, qaddi qomati kelishgan bo'lib, tinch holatdadir. Uning bir oyoqqa tiralib turishi xuddi Poliklet kompozitsiyasini eslatadi. Avgust davridagi portret uslublari Yuliy Klavdiy va Flaviy (69—96 yillarda biz er.) dinastiyalari hukmronlik qilgan davrlarda o'zgardi. Portretlar pompezli qilib tasvirlana boshladi. Imperator portretlari bilan birga o'rta tabaqa namoyondalarining portretlari ham ishlana boshladi. Portretlar realistik qilib tasvirlanadi. Neron portretida (Rim milliy muzeyi), past joylashgan peshonasi, shishib ketgan qovog'i ostidan og'ir ishonmaslik bilan nazar tashlab, vahimali iljayishi uni xunuk va zolimligini ko'rsatib beradi. Ayol obrazi «Rimli ayol portreti»da ko'rsatilgan (Rim, Kapitoliy muzeyi). Unda qandaydir qisilgan holat seziladi. Obraz boshini salgina

burish bilan jonlantirilgan. Yosh ayolning sochlari to'liq taralgan, boshidagi toji nozik yuz chiziqlari go'zal. Portretda individualizm «Siriyanika» (II asrni ikkinchi yarmi biz era.) portreti shuning jumlasidandir (ermitaj, Sankt-Peterburg). Bu davrda yaratilgan Mark Avreliyning bronzadan quyilgan otliq haykali ham ajoyibdir. U ikkinchi marta 16 asrda Mikelandjelo loyihasiga asoslanib Rimdagi Kapitoliy maydoniga qaytadan o'rnatilgan. Imperator obrazi — gumanizm va grajdanlik idealini gavdalantiradi.

Shu davr portretlarining xarakteristikasi va badiiy usullari har xildir. «Bola portreti»da (III asrning birinchi yarmi) qahramonning qayg'uli ko'zlari tasvirlangan. Marmarning tiniqligi bola yuzining kasalligini kuchaytiradi. Kechki davrlarda portret rivojlanishi, tashqi ko'rinishi qo'pollashadi. Imperator Filipp Aravityanin yuzi assimetriyali, nazar tashlashi serjahil.

Rim san'atida spirtuaizm tug'ila boshladi, u o'rta asr san'atiga xosdir.

Fayum portlari

Rimliklar san'atida portret rangtasvir keng tarqaladi. Bunga fayum portretlari (I—III asrlar, bizning era) misol bo'ladi. Ular El-Fayum degan joydan topilgani uchun shu nom bilan atalgan. Bu Rimning sharqiy provinsiyasi bo'lgan. Portret janri El-Fayumda ellinistik-rimlik san'ati ta'sirida rivojlangan. Bu o'ziga xos qadimgi Misr portretizm yo'nalishi traditsiyasi davomidir. Misr portretiga qaraganda Fayum portreti go'zallik san'atida yangi tur edi. Portretlar enkaustika texnikasida bajarilib, tempera bo'yoqlari ishlatilgan. Toza tempera ham ishlatilgan. Portretlarda yoshiga qarab, ravshanlik bilan yuzlari qanday tuzilgan bo'lsa, shunday tasvirlangan. Enkaustika texnikasida bajarilgan «Soqolli oltin tojli odam portreti» (II asr bosh., Moskva) go'zal ishlangan. Bo'yoqlar yaltiroq bo'lib, go'yoki qimmatbaho toshday miltillab turadi. «Rimlik qari odam portreti»da (I asr, bizning era, Moskva) qahramonning ozg'in yuz tuzilishi to'liq ko'rsatilgan. Rassom ranglarning garmoniyasini bera olgan.

II—III asrlar oxiriga kelib, Fayum portretlarida sxematizm elementlari paydo bo'ladi. Shuning bilan birga ularda mahalliy qadimgi Misr traditsiyalarin tasviri kuchayadi. Frontal kompozisiyalar qaytadan tiklanadi. Enkaustika o'rniga temper qo'llaniladigan bo'ldi.

Rim san'ati o'zini katta badiiy antik madaniyat davrini tugatdi. 395 yillarda Rim imperiyasi o'z faoliyatini to'xtatdi. U g'arbiy va sharqiy davlatlarga bo'ysundi. IV—VII asrlarda Rim varvarlar tomonidan vayron va talon-taroj qilinadi.

Tayanch so'zlar:

<i>Etruslar</i>	— eramizdan avvalgi birinchi ming yillikda Appenin yarimorolining shimoliy-g'arbida yashagan qadimgi qabiladir.
<i>Arka</i>	— yo'lakni qiyshiq chiziqli yopilishi.
<i>Kompozit orderi</i>	— murakkab order Rim imperiyasida paydo bo'lgan.
<i>Atrium</i>	— qadimgi rim uylaridagi zal markazi o'rta-sidagi ochiq joy, ustunlar bilan o'ralgan hovli.
<i>Toga</i>	— qadimgi rimliklarning kiyimi.
<i>Arxivolt</i>	— qiyshiq chiziqli tyaga, arkani ustidagi chiziq, yuzini chegaralovchi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Rim respublikasining arxitekturasida qanday rivojlangan?
2. Rimda qanday arxitektura qurilmalari paydo bo'ldi?
3. Rim respublikasida haykaltaroshlik qanday rivojlangan?
4. Imperiya davri arxitekturasida respublikanikidan nimasi bilan farq qiladi?
5. Fayum portretlari to'g'risida nimalarni bilasiz?

O'RTA ASRLAR SAN'ATI

O'rta asrlar san'ati feodalizm davrida paydo bo'lib taraqqiy etgan. Feodalizm progressiv formatsiya hisoblangan. Madaniyat qadimiy dunyoga qaraganda keng ommani ichiga chuqur kirib borgan. O'rta asrlarda ko'pgina maktablar paydo bo'ladi, ularning traditsiyalari shu kunda ham davom etmoqda. Bu vaqt san'atning davri edi. G'arbiy Yevropada o'rta asrlar san'ati hammaga taalluqli edi. Cherkov ommabop bo'lishga intilgan.

O'rta asrlarda antiqa davrga qaraganda san'atda yangicha qarashlar, tushunchalar paydo bo'ldi.

Rassomlar dindorlar uchun (cherkovlar) asarlar yarata boshladilar. Xristian dindorlari yerdagi hamma narsa u dunyo hayotiga teng bo'la olmaydi deb hisoblaydilar. O'rta Sharqda musulmon dini haykal yoki odam rasmini chizishni ta'qiqladi.

O'rta asrlarda Yevropa va Osiyo san'ati (qadimgi Rus, Xitoy, Hindiston) yuqori taraqqiyotga erishdi. Masalan, Xitoyda o'rta asrda haqiqiy gullash davri bo'ldi, rangtasvir janri — natyurmort, hayotiy janr, portret va manzaralar ishlash kuchaydi. Vizantiya ehromlari, Yevropaning romantik va gotik arxitekturasini, arablarning maschittlari, Hindiston va Xitoydagi ehromlar o'rta asr san'atining klassik xazinasidir.

Vizantiya san'ati
 O'rta asrlar san'atining markazlaridan biri bu Vizantiyadir. U 395 yilda Rim imperiyasi tarqalib ketgandan so'ng Sharqiy Rim imperiyasining asosida alohida davlat bo'lib qoladi.

U 1453 yilgacha mavjud bo'lgan.

Vizantiya san'ati o'rta asrlar badiiy madaniyatini rivojlantirishda zarur pog'ona edi. Unda odamni yuqori saviyali

bo'lishga intilishi ko'rsatilgan. Vizantiya madaniyati va san'ati o'ziga xos bo'lib, feodalizm taraqqiyoti xususiyatlarini ko'rsatib bergan. Vizantiya markazlashgan davlat edi. Poytaxti — Konstantinopol bo'lib, uni greklar imperatori Konstantin qurdirgan. Vizantiya antik madaniyat namunalarini asragan. Bu davlatga ko'pgina antik haykallar olib kelingan. Bu yerda universitet tashkil etilib, unga hamma davlatlardan taniqli ilmiy ishlar keltirilgan. Vizantiya yozmalari dunyo uchun Gomer, Esxil, Sofokl asarlarini asrab qoldi. VIII asrgacha anitik xalq teatri rivojlandi.

Vizantiyalik rassomlar xristian xudosi va avliyolar obrazini tasvirlaganlar. Vizantiya san'atining shakllanishiga ellinistli sharqiy provinsiyalari badiiy traditsiyalari katta ahamiyatga ega bo'ldi, Mesopotamiya, Suriya, Falastina, Misr, Antioxiya san'atlarining ham roli bo'lgan. Vizantiya san'atining eng yaxshi asarlari Konstantinopol maktabinikidir.

Vizantiya (V—VII asrlar)

Vizantiya san'atining birinchi ko'tarilishi VI asrga to'g'ri keladi (527—565 yillarda). Imperator Yustinian I (527—565 yillarda) davrida gullab-yashnab ketdi. Bu davrda Vizantiya davlatchiligiga asos solindi.

Xalq qo'zg'olonlarini bostirish, forslar, vandallar va gotlar bilan olib borilgan g'alabali urushlardan so'ng Vizantiya dunyodagi qudratini kuchaytirdi va shuning oqibatida uning chegaralari kengayib ketdi.

Arxitektura

Poytaxtga olimlar va rassomlar turli yerlardan ko'chib kelardi. Boshqa xalqlarning san'at asarlari olib kelinardi.

Yustinian I davrida Konstantinopolda katta qurilishlar bo'ldi. Vizantiya poytaxtini zamondoshlar «ikkinchi Rim» deb atadilar. V asrda shahar keng mudofaa devorlari, minoralar, oltin darvozalar bilan mustahkamlandi. Ibodatxona ansambllari va ehromlar arxitekturada boshchilik qildi. Ular orasida Vizantiya uchun alohida xos bo'lgan bazilikli va markaziy — gumbazli ehromlardir.

Ko'p odam sig'adigan katta binolarga muhtojlik bo'lgani uchun V—VI asrlarda yangi tur gumbazli bazilika ehromi dunyoga keldi. Markaziy gumbaz osti qismida cherkov xizmati olib borilgan. Biqin va yuqori galereyalari, markazdan ajratilgan. Katta qurilishlardan biri Konstantinopoldagi Avliyo Sofiya ehromini dunyoning 7 mo'jizalaridan biri deb ataganlar. Ehrom quruvchilari arxitektorlar Tralli Amfimiyy va Miletli Isidordir. Ehromning tashqari ko'rinishi juda kattadir. Markaziy nefni o'rta qismi ulkan gumbaz bilan yopilgan, (ehrom uzunligi 77 metr; gumbaz diametri 31,5 metrdan iborat) gumbaz karkaslari 40 arkadan iborat. G'arb va sharqdan gumbazni ikkita yarim gumbaz ushlab, ular o'z navbatida gumbaz eksedraga tayanadi. Gumbaz dekoratsiyasida mozaika ishlatilgan. Interer boyligi va go'zalligini shamchiroq va shamlar yoritilganda kuchaytirgan. Avliyo Sofiya ehromini bezash uchun Kichik Osiyo, Gretsiya va Misrdan malaxit kolonnalari olib kelinadi. Avliyo Sofiya dunyoning eng noyob asaridir.

Rangtasvir

Vizantiyada devorni mozaika bilan bezash texnikasi kuchayadi. Mozaika ustalari rangli toshdan tashqari smaltani ham ishlatardilar. Mozaikada bo'yoqlar xuddi qimmatbaho toshday yaltiraydi.

Ravenna mozaikalarida (V asr) xristian syujetini uchratish mumkin («Iso — doriy pastir» Galliy Platsidiy maqbarasi).

Nikeyadagi Uspeniya cherkovi (VII asrda) Gretsiya-Turkiya urushida (1917—1922 yillarda) vayrona bo'ladi. Vizantiya bir necha viloyatlarga ajralib ketishi natijasida u kichik davlatga aylandi. Bosqinchi «varvar xalqlari», shu jumladan slovanlar, Vizantiya etnik xalqlar tarkibiga o'zgarish kiritdi, ular badiiy ijodkorlikka tayanch tayyorladilar.

Vizantiya (IX asr boshi — XIII asr boshi)

Vizantiyada erta feodalizm paydo bo'lishi VII — IX asrlarga to'g'ri keladi. Xalq ibodatxonalarga va xudoni odam tusida tasvirlashga qarshi chiqadi. Bu mojaro yuz yil davom etadi. Imperator ham ikonachilar tomonida edi. Shu

davrda kitobni bezash san'ati gullab rivojlandi.

Arxitektura

XII asrdan boshlab cherkov arxitekturasida o'zgarishlar ro'y berdi. Ular atrofi mudofaa devori va minoralar bilan o'rala boshlandi. Ibadatxona ansambllari odatda tog' yonbag'rlarida yoki qoyalar ustiga qurilgan. Ibadatxona hovlisi o'rtasida ehrom Katalikon joylashgan. Imorat markazi gumbaz bilan yopilgan. Gumbaz baraban ustidan ko'tarilib turgan. Markaziy gumbaz barabani atrofida tashqari aylanmalar guruhlashgan. Fidadagi (1020 yil) Xasios Lukas ibodatxonasi chorrahali — gumbazli ehromi noyob asardir. Chorrahali — gumbazli ehromlar Vizantiyadan tashqarida ham qurilgan. Lekin ularning hajmi katta bo'lmagan. Keyinchalik Vizantiya arxitekturasida katta o'zgarishlar bo'lmagan.

Rangtasvir

Ikonachilar va ikonaga qarshilarining o'zaro mojarosi tugagandan so'ng IX—X asrda cherkov rangtasviri rivojlana boshlaydi. Konstruksiya o'zgarishi bilan rangtasvir butkul hammayoqni — devorlar, gumbaz pasti, tayanchlar, gumbazning o'zini to'ldirib arxitektura bilan birlikda emotsional muhitni bunyod etadi. Gumbaz go'yo osmon bo'lib gavdalansa, Iso hammayoqni ushlab turuvchi (Pantokrator), uni to'rt tomonida asrovchi farishtalar chizilgan. Iso shiddatli va qat'iy tasvirlangan.

Vizantiyada asosiy stanokli rangtasvir — ikona yasash. U enkaustika va tempera texnikasida bajarilgan. Tugalmas urushlar (avval Bolgariya, keyin Turkiya — saljuqlar va normanlar) Vizantiya iqtisodiga zarar yetkazardi. Salb yurushlari imperiya taqdiri uchun halokatli bo'ldi, lekin bu boshqa xalqlarning madaniyat elementlarini o'rganishda va uni o'z vatanida ishlatishga yordam beradi.

Vizantiya

(XIII asrning ikkinchi yarmi — XV asr boshi)

XII—XIV asrlarda poleologlar dinastiyasi hukmronlik davrida Vizantiya san'ati o'zining gullashi yakunida edi.

Cherkov ta'limoti tanqid ostiga olindi, aniq fanlarga qiziqishlar paydo bo'ldi.

Rangtasvir

Vizantiya san'atida rangtasvir mozaika va freskalarda aks ettiriladi. Konstantinopoldagi Xora (Kaxriz — Djami) ibodatxonasi bunga yorqin misoldir. Bu uslub

poytaxt rangtasvir maktabi traditsiyalarining davomidir.

1453 yilda Vizantiyani Turkiya bosib oladi, undan so'ng uning taqdiri batamom o'zgarib ketadi. Dunyo madaniyati tarixida Vizantiyaning ko'p asrli san'ati katta rol o'ynadi. Aynan shu yerda yangi turdagi monumental binolar yaratilgan edi. Vizantiyaning tarixiy xizmati shundaki, antik asr traditsiyalarini va madaniyati yutuqlarini ommalashtirdi. Ko'pgina Vizantiya ustalari mamlakatdan chetga chiqib o'sha davlatlarda ishlab, ularga o'z san'atini o'rgatdilar. Vizantiya san'atiga italyan, bolgar, serb, gruzin, arman ustalari murojaat qilganlar. Keyinchalik ularning san'ati milliy badiiy maktablar barpo etishda asos bo'lgan.

Tayanch so'zlar:

- Eksedra*** — tarhda yarim aylana shaklidagi tokcha.
Ikonoqrafiya — ikona yaratish san'ati.
Katakombalar — yer ostki maqbaralar.
Smalta — mozaikada qo'llaniladigan ashyo.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Vizantiyaning tarixiy missiyasi nimadan iborat?
2. Vizantiya qaysi imperator davrida gullab-yashnagan?
3. Vizantiya davridagi ehromlarning qaysi turi sizga ma'lum?
4. Vizantiya san'atiga qaysi xalqlarning ustalari murojaat qilganlar?
5. Vizantiya rangtasvirining asosiy xususiyati nimadan iborat?

O'ZBEKISTON SAN'ATI

O'zbekiston xalqi boshqa xalqlarga o'xshab ibtidoiy jamoa hamda feodal tuzumni boshidan kechirib o'tgan. Bu yerda san'at tarixi qadimgi tosh asrlardan boshlanadi. Bu davr san'atiga oid tarixiy yodgorliklar, afsuski, O'zbekiston territoriyasida juda ham kam saqlanib qolgan.

Toshqoya rangtasviri va sopol

Zarautsoyda qiziqarli tasvirlar topilgan. Bu yerda qoyaga solingan tasvirlarni bajarish texnikasi va uslubi har xildir.

Ularda, asosan, ov mavzulari tasvirlangan. Tasvirlar qizil bo'yoqda chizilgan. Qoyaning markazida chizilgan tasvirlar juda qiziqarli. Ularda ovchilar, ov qurollari, yoy, bolta, nayzalar tasvirlangan.

O'zbekiston territoriyasida toshga chizilgan rangtasvir naqshlari ko'p; Ilonsoy va Oqsoy Samarqand viloyatida, Suratsoy Farg'ona tog' tizmasida joylashgan ular o'ziga xos uslubda ishlangan.

Toshqoya tasviri yoshini aniqlash juda ham qiyindir. Toshqoya tasvirlarida tog' echkilari, arxarlar, otlar, itlar tasvirlangan. Ov sahnalaridan ovchilarning qanday qurolli borligini va hayvonni qanday quvishini ko'ramiz. Ularga itlar yordam beradi. Ovchilar hayvon terisini ustiga tashlab, niqoblanib olishgan.

Sopoldan idishlar yasash yangi tosh davrning boshida paydo bo'lib, u jamiyatning madaniyatini ko'rsatgan. Sopol qadimgi san'at yodgorligidir. Sopolga ikki xil ishlov berilgan,

biri bo'yoqlangan, ikkinchisi oddiy, bo'yoqsiz. Sopolda hayvon va o'simliklarning turli shakllari ifodalangan.

**Dekorativ —
amaliy san'at**

Eramizdan avvalgi III—II ming yilliklardan bronza buyumlari bizlarga juda ham kam yetib kelgan. Rangli metallardan qilingan boltalarning shakli juda ham sodda. Metallardan badiiy, asosan, bezaklar ishlangan.

Rangli bronza qo'l uzuklari topilgan. Bularning bari qadimgi Auraxmat konlaridan topilgan. Toshga badiiy ishlov berilgan. Ko'pchilik buyumlar qadimgi dafn joyi Zamonbobodan topilgan: taqinchoq, bistr, biryuzadan bo'yin taqinchog'i va boshqalar, Farg'ona viloyatining Sox qishlog'idan yodgorlik topilgan. Bu toshdan ishlangan topishmoqli predmet bo'lib, unda ikki ilonning bir-biriga chigillashib ketgani tasvirlangan.

Eramizdan avvalgi IV—II ming yillikda san'at uslubi ikki oqimni o'z ichiga oladi. Biri realizmga, ikkinchisi shartli tasvirga asoslangan.

**Eramizdan
avvalgi I ming
yillik davri san'ati**

Eramizdan avvalgi I ming yillikda davlatlar barpo bo'la boshlaydi. Ikki daryo orasidagi yerlarda yuqori madaniyat bo'lganini Avesto asaridan bilsa bo'ladi. Unda Baqtriya oltinga boy bo'lgan va sug'diyonaliklar dovyurak odamlar bo'lgan deb yozilgan. Yana skif qabilalari to'g'risida ham yozilgan, massagetlar qurol aslaha predmetlari: nayza, yoy, ot uchun tilla va kumushdan tayyorlangan yuganlar yasaganlar.

Tarixchi Geradot o'z asarlarida ko'chmanchi qabilalarning kuchini va ularning yengilmasligi to'g'risida aytib o'tgan edi. Grek mualliflarining yozishicha, ehromlar, saroy va uylar afsonaviy mavzudagi tasvirlar bilan bezatilgan. Bu jihatdan Amudaryo xazinasi qiziqarlidir. San'at jihozlari yuqori badiiy saviyada ishlangan. Ularning ko'pi bronzadan quyilgan. Eron ustalari ta'siri Amudaryo xazinasi predmetlarida ko'rinadi.

O'zbekiston antik san'ati

Eramizdan avvalgi 331 yilda Aleksandr Makedonskiy qo'shinlari Axmoniy saltanati yerlariga bostirib keladi. Bir yildan so'ng qudratli, zolim saltanatning davlati tugaydi. Bu Aleksandr Makedonskiyga shon-shuhrat va katta boylik olib keladi.

Aleksandr Makedonskiy yurishlari tufayli O'rta Osiyoga ilk bor yutuqqa ega ellenistik va Rim badiiy madaniyati kirib keldi. Antik badiiy madaniyatning eng yuqori gullash davri O'zbekistonda eramizdan avvalgi III asrga to'g'ri keladi.

Arxitektura

Mudofaa qurilmalar qurila boshlandi. O'rta Osiyoning tog'li rayonlarida ishg'ol qilib bo'lmaydigan qal'alar bor edi. Bu mudofaa qurilmalarining qurilish materiali xom g'isht yoki paxsa edi. Arxeologlarning bergan dalillariga ko'ra, Axmoniylar davrida eramizdan avvalgi 6—4 asrlarda O'rta Osiyo shaharlari shakli tartibsiz edi.

Aleksandr Makedonskiy va uning merosxo'rlari davrida shaharlar qurilishi gullab-yashnab ketdi. O'sha zamon sharoitida shaharlar provinsiya markazlari bo'lib, omma hayotida katta rol o'ynardi. Shaharlarda savdo rastalari, bozorlar, hunarmandlar kvartallari qurila boshlandi. Shaharlar atrofi devor va qal'a bilan aylantirib olindi. Bu devor tashqarisida bog'lar, qishloqlar bo'lgan. Erta antik davrdagi shaharlardan biri Djanbas qal'adir, u katta emas, uning maydoni 170×200 metrga teng edi. Markaziy to'g'ri yo'l shaharni teng ikkiga bo'lgan, uni ikki tomonida solingan imoratlar va ommaviy qurilmalar bor edi.

Xorazm shohlarining poytaxti Tuproqqal'a o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lgan. Baquvvat minoralar devori kontroforsga aylanib ketgan. U yerda Xorazm shohining saroyi joylashgan. Erta antik davrdagi shaxsiy turar imoratlar to'rtburchak asosida yaxshi planirovkali bo'lgan. Erta antik davrning kompleks yodgorligi Xorazmdagi Qo'y qirilgan qal'adir. Yodgorlik original yumaloq planli bo'lgan. Silindr shaklidagi binoning diyematri 42 metr, devorlari qalinligi 3 metrni tashkil etgan.

Butun kompleks qal'a devori bilan aylantirib olingan, yana atrofi chuqur katta ariq qazilib, suv bilan to'ldirilgan.

Tasviriy va amaliy san'at

Greklar O'rta Osiyoga kirib kelganda bu yerda tasviriy san'atning yuqori traditsiyalari bor edi. Unga Amudaryo xazinasi misol bo'la oladi.

Torakota

buyumlari ham ellinizm usulda yasalgan. Bularni ko'pi Ermitajda saqlanadi. Ular yuqori mahorat bilan bajarilgan. Xolchayonda topilgan haykalchalar qiziqarlidir. Loyli haykalchanning usti bo'yalgan. Asosan qizil, oq, qora, ko'k va zangori ranglar ishlatiladi. Haykalchalar Xolchayon saroylarini bezab turgan. Haykal-taroshlikdan tashqari, saroylarni rangtasvir bezagan, alohida fragment qoldiqlari bizning kunimizga yetib kelgan, unda ornament, uzumgul, mevalar tasvirlangan. Xolchayon saroyidan topilgan yodgorliklarga qarab Baqtriyada I asrning boshida san'atni eng yuqori gullash davri bo'lganini ko'rish mumkin.

Monumental rangtasvirga Tuproqqal'a naqshlari misol bo'la oladi. Rangtasvir quruq shuvoq ustidan berilgan. Asosan mineral bo'yoqlar maydalanib, tabiiy o'simlik suviga qo'shilib ishlatilgan. Bu usul alsekko nomi bilan ataladi. Naqsh syujetlar o'ziga xos har xildir.

V—X asrlar san'ati

VI asr boshida efitalitlarning siyosiy hukmronligi Markaziy Osiyodan Erongacha va Janubiy Qozog'istondan Shimoliy Hindistongacha o'rnatilgan edi. Ularning madaniyati O'rta Osiyo xalqlari madaniyati rivojlanishida katta rol o'ynaydi. VI asrning 60-yillarida ko'chmanchi turklar efitalitlar hukmronligini ag'darib tashlaydi. Lekin mahalliy madaniyat o'z rivojini davom ettiradi.

Arxitektura

V—VIII asrlarda shaharlar strukturasi bir xil turli emasdi. Uning tarkibiga sitadel, shahar himoya markazi va rabotlar kirgan. Bu davrning tipik sug'diy shahari

Varaxshadir. U arxeologiya qazilma-qidiruvlar vaqtida topilgan. Shahar atrofi mudofaa devor bilan o'ralib, atrofiga chuqur katta ariq qazilgan. Binolarni qurish uchun paxsadan foydalanilgan. Hovli yuzini bezashda pishirilgan g'isht plitalaridan foydalanilgan.

IX—X asrlarda gumbaz va sfera sistemalari qo'llana boshlandi. Figurali plitalardan tashqari, pishirilgan g'isht ham ishlatila boshlandi, gumbaz sistemasida juda ham qulay bo'ldi.

Buxoroda qal'a va minoralar shahar arxitekturasida bo'lib, lekin endi ular bosh rol ni bajarmasdi. Endi shahar qal'a emasdi.

Samarqand ham go'zal shaharlardan biri bo'lgan. Saroy qurilishlari bilan birga maqbaralar ham qurilgan. Somoniylar maqbarasi o'z davridan qolgan eng qimmatli qurilmadir. U sodda va go'zal. Maqbara katta emas (10×10 metr), lekin u arxitektura g'oyasi bo'yicha oliy darajada hisoblanadi.

Tasviriy va amaliy san'at

Eng ko'p monumental-dekorativ asarlar VI—VIII asr haykaltaroshligida Varaxshadan topilgan. Saroy arxitekturasida ganchdan ishlov berish yo'lga qo'yilgan. Ularda afsonaviy personajlar, turli xil ornamentlar, ov sahnalari tasvirlangan. Haykallar alohida qo'yilmagan, ular faqat barelef va gorelefda ifodalangan, xolos.

V—X asrlar O'rta Osiyo monumental devoriy rangtasviri bizlarga bir necha arxitektura komplekslarda yetib kelgan. Ulardan faqat Bolaliktepa va Varaxsha O'zbekiston chegarasida joylashgan. Bolaliktepaning rangtasvir mavzusida ziyofat sahnasi tasvirlangan. Kvadrat zalning to'rtta devori naqsh bilan to'ldirilgan. Naqshni balandligi ikki metrdan ortiqroq. Panoramadan foydalanish janrli rangtasvirda ilgari qo'llanilmagan. Ushbu devoriy rangtasvir badiiy va g'oyaviy jihatdan juda ham qiziqarlidir.

Varaxshaning qizil zali rangtasvirida qahramonning jasorati ifodalangan. Ov sahnalaridan tashqari, Varaxsha saroyi zal-larida saroy hayoti, jang sahnalari, dam olish va tomosha sahnalari ifodalangan.

VIII—X asrlardagi arxitektura yodgorlik haykallari bizlarga kam yetib kelgan va uning rivojlanishini tekshirib xulosa chiqarish qiyindir.

IX—X asrlarda Buxoro karvonsaroylarida devoriy naqshlar Somoniylar davrida bor edi, deb tarixiy yozuvlar dalolat beradi. Balkim, u zamonda devoriy rangtasvir kitob mini-atyurasining rivojlanishiga yordam bergan deb faraz qilish mumkin.

V—X asrlarda O'zbekiston monumental rangtasviri o'zining ma'lum taraqqiyotiga erishadi. V—X asrlar haykaltaroshligi hamda rangtasviri, arxitektura va dekorativ-amaliy san'atni bir-biriga yaqinlashtiradi. Xo'jalik anjomlari san'ati, badiiy gazmollar, kiyimlar, zargarlik bezaklari — ularning bari kundalik hayot va talablariga bog'liq bo'lgan.

V—X asrlarda metallardan yasalgan buyumlar dunyoda taniqli bo'lib qoladi. Buyumlar tilla, kumush va bronzadan yasalgan. Ajoyib asarlardan biri Anikov tovog'idir. U Ermitajda saqlanadi. Unda qal'ani ishg'ol qilinishi tasvirlangan. «So'g'diy otchopari» tovog'ida janrli daqiqa; yoychi sher bilan kurashayotgan hir paytda, yovvoyi cho'chqa ular oldidan qochib ketayotgani tasvirlangan.

Gliptikasan'ati butun Sharqda ma'lum edi. Ular asosan muhrli edi. Lekin unda rasm shartli sxematik tasvirlangan. Terrakota haykalchalari juda ham qiziqarlidir.

X asrning oxirida O'rta Osiyo san'atida yangi uslub paydo bo'ladi. Bu — me'morchilik va amaliy san'atda (balkim miniatyurada ham) o'z aksini topadi. Bu uslub o'zining taraqqiyotini kelgusi davrlarda davom ettiradi.

Tayanch so'zlar:

<i>O'rta Osiyo</i>	— eramizdan avvalgi asrlarda dasht viloyat-
<i>skiflari</i>	larida yashagan qabilalar.
<i>Forpost</i>	— mudofaa qal'asi.
<i>Fortifikatsiyali</i>	— mudofaa devori.
<i>devor</i>	
<i>Kontrofors</i>	— asosiy arxitektura konstruksiyasini ushlab
	turadigan ustun.
<i>Torevtika</i>	— metallni qo'lda ishlash.

- Panel*** — katta hajmdagi tekis yuzli qurilish konstruksiyasi.
Gliptika — qimmatbaho toshlarni qayta ishlash.
Terrakota — sopol buyumlar.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

O'zbekiston tosh qoyalaridagi rangtasvir to'g'risida nimalar bilasiz?

Qadimgi sopollarning qaysi turlarini bilasiz va ular bir-biridan nimasi bilan farq qiladi?

Erta O'rta asrlarda antik shaharlar qanday rivojlangan?

YAQIN SHARQ SAN'ATI

Arabiston yarim orolida joylashgan ko'chmanchi qabila-
lar madaniyati qadimdan ma'lum bo'lgan. Yaman davlatida
qishloq xo'jaligi boshqa arab davlatlariga qaraganda ancha
taraqqiy topgan edi. Bu yerdan karvon yo'llar Misr, Old
Osiyo, Hindiston davlatlari bilan savdo qilish uchun o'tardi.
Arxitektura va san'ati to'la-to'kis o'rganilmagan.

VII asrda arablar Palestina, Suriya, Mesopotamiya, Misr
va Eron davlatlarini bosib oladi. VII asrning boshida arablar
ixtiyoriga Pereneya yarim oroli, Shimoliy Afrika, O'rta Osiyo,
Kavkaz o'tgan edi. Shunday qilib, halifat davlati paydo
bo'lib, u Rim imperiyasidan ham ancha katta bo'lgan edi.
Lekin halifat siyosiy birlashma masalasida ancha zaif bo'lgani
uchun VIII asrning oxiriga borib, mayda davlatlarga bo'linib
ketadi. Lekin, bu bilan ushbu davlatlar iqtisodiy va madaniy
tushkunlikka tushdi, deb aytish noto'g'ri bo'ladi.

O'sha davrga binoan islom qonunida tirik jonning rasmini
tasvirlash man etilgan. Kitoblar faqat ornamentlar bilan
bezalgan. Lekin musulmon dunyosi san'atida go'zal obrazlar
ham yaratilgan. Badiiy hunarmandchilik va miniatyura san'a-
tida yuqori bosqichlarga erishildi.

Arxitektura

Xalifatning tashkil bo'lishi bilan mas-
chit va madrasalar qurilishi boshlanib ketdi.
Xalifat poytaxti Damashq (Suriya), keyin-
chalik Bog'dod (Iroq), XIII asrda Qohira
(Misr) shaharlari bo'ldi. Bu yerda yangi
turdagi monumental maschitlar, minoralar, madrasa, usti

yopilgan bozorlar, karvonsaroylar, saroylar, mudofaa binolari, devor, darvoza qurilgan edi. Har xil shaklli: taqasimon, yoysimon arkalar bunyod etildi.

VII asrda ustunli arab maschitalari qurildi. Uni o'rtasida to'rt burchakli hovli bo'lib, uning atrofida arkalar joylashgan. Mehrob namozxona ichida joylashgan bo'lib, u Makkaga qaratilgan edi. Erta arab me'morchiligiga Damashqdagi Omeyyad maschiti kiradi. Uni qaytadan, katta xristian bazilikasini buzib qurishgan. Juda baland va katta zalga korinf ustunlari qo'yilgan edi. Qohiradagi Ibn Tulun maschiti juda qiziqarlidir. Maschitdagi tayanch oddiy ustunlar emas, balki to'rt burchakli ustunlar — pilonlar va uning ustidan arkalar tashalgan. Arkada ochiq hovlining juda katta joyini egallagan (90 m×92 m). Monumental namoz zali besh nefdan iboratdir. Maschitning ichi o'zining soddaligi va qat'iyligi bilan ajraladi. Bu yerda boy bezaklarga joy yo'q, lekin dekorativ formalari juda ham go'zaldir. Misol uchun, asalarining in tuzilishini eslatadigan stolaktitdan yasalgan dekorlar. Chiroyli staloktitlar ustunlarning kapitellarida ishlatilgan. Ularni ustidan zar yurg'izib, rang-barang yorqin bo'yoqlar berilgan, ular juda ham chiroyli bo'lib ko'rinadi.

Katta binolarning ichki devorlarini ornament bezash bosh o'rinni egallagan. Rassom devor tekisligini murakkab ornament — arabiska bilan to'ldirib chiqargan. Bu chiziqli naqshda o'simliklar ohangi va geometriyali ornament qo'llangan. Qur'ondan olingan ayrim so'zlar ornament o'rtasida dekor qilib yozilgan. Husnixat o'rta asr Sharqida eng katta san'at hisoblangan.

Amaliy san'at

Amaliy san'at asarlarida ornamentdan keng foydalanilgan. Sopoldan yasalgan buyumlar mostro bilan naqshlangan. qimmatbaho gazmollar, nozik muslindan tortib, oltin ip bilan tikilgan og'ir parchalargacha. Metalldan yasalgan buyumlar usti ham chiroyli ornamentlar bilan qoplangan, noziklik bilan ishlangan badiiy shishalar shuhrat qozongan.

**Shimoliy Afrika
va Mavritan Ispaniya
(VIII—XV asrlar)**

VII—VIII asrlarda Shimoliy Afrika (Tunis, Marokko, Jazoir) va Janubiy Ispaniya davlatlari xalifat tarkibiga qo'shiladi va shu davlatlarning madaniyati Mavritaniya san'ati deb ataldi.

Kordova saltanati kuchli davlatlardan bo'lgan. Bu davrda madaniyat va san'at gullagan payt edi.

Arxitektura

Kordova xalifatning poytaxti bo'lgan davrlarda yuzga yaqin maschitlar, kutubxonalar quriladi va o'quv yurtlari tashkil etiladi. Katta ko'priklar, toshli ko'chalar, quruq havoni namlab turadigan favvoralar quriladi. Saroyi ko'm-ko'k bog'lar o'rab olgan. Poytaxtdagi maschit butun dunyoga tanikli bo'lib, u Kordovada 785 yilda qurila boshlangan va X asrda batamom qurilib bo'lingan. Maschit plani to'rt burchakli bo'lib (180×130 m), ochiq hovliga kam joy ajratilgan. Qolgan bo'shliqni juda katta zal egallaydi, unda 800 ta ustun bor. Bu yerda 19 ta nef mavjud. Ustunlar har xil rangdagi marmar, yashma porfiradan bajarilgan. Arka qizil va qora toshlardan yasalgan.

XI asrning oxirida ispanlar arablarni janubga qarab siqib chiqaradi, lekin 1492 yilgacha Granada emirati saqlanib keladi. Granadaning bosh arxitektura ansambli Alxamra saroyi edi. Saroy balandlikka qurilgan. U mudofaa qizil devorlar bilan o'ralgan (arabchada qizil — «al — hamra»). Saroy boy intererlar bilan bezalgan. Asosiy xonalar ikki katta hovli atrofiga qurilgan, birinchi hovli Mirtov, ikkinchisi Arslonlidir. Alxamra saroy planirovkasi mustaqildir. Staloktitlar juda katta ari iniday pastga qarab osilib turadi; devor, arka va karnizlar murakkab ornamentlar bilan bezatilgan. Ular qizil, ko'k ranglar, tilla ranglar bilan moslashgan. Intererlarni bezashda har xil rangli marmar va toshlar, mozaika va sopolli lyustra buyumi ishlatilgan. Saroy arxitekturasiga bog'lar ham qo'shilgan. Favvoralardan suvlar otilib chiqqan. Bu saroy dunyoning 7 mo'jizasidan biri hisoblangan.

Amaliy san'at

XIV asrning ikkinchi yarmida Malogada yasalgan alxamr vazalari dunyoga mashhur bo'ldi. Ular Alxamra saroyini bezash uchun yasalgan. Bu katta og'ir idishlar tuxumsimon shaklda, pastki tomonidan ingichkalashib boradi, uni ushlagichi qush qanotiga o'xshaydi. Vazani usti mostroli ornamenti bilan gorizonta! friza turida qoplangan. Ular hisobiga Fortuna vazasi kiradi, bu vaza muzeyda saqlanadi.

XV asrda Valensiya fayans buyumlari katta shuhrat qozongan, ular to'q ko'k va tilla rang bilan bo'yalgan.

Vizantiya davlati qatorida arab davlatlari ham qadimgi sivilizatsiyaning o'chog'i bo'ldi. Ular qadimgi madaniyat va antik san'ati merosxo'rlaridir. Bu esa o'z navbatida ko'p davlatlar madaniyatiga ta'sir qilgan, shu jumladan g'arbiy Yevropaga ham.

Tayanch so'zlar:

- Minora** — arabchadan «manor» shamchiroq demakdir.
- Mavrlar** — grekchadan «qora», Afrikaning shimoliy g'arbidagi Mavritaniya mamlakatidir. 711 yilda arab-berber qo'shinlari Pereney yarimoroliga bostirib kiradi. Ispanlar Shimoliy Afrikadan kelganlarni «mavr» deb atashgan.
- Stalaktitlar** — ustun karnizlarini to'ldirish uchun bir tekisda biri-birini ustiga teriladi.
- Mostr** — maxsus bo'yoqli yig'ilma, ikkinchi marta kuydirish natijasida tillarang har xil tuslanishida paydo bo'ladi, xuddi metallga o'xshab.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Arab san'atining shakllanishida qanday tarixiy sharoitlar ta'sir ko'rsatdi?
2. Shimoliy Afrika va Mavritan Ispaniyada san'at qanday rivojlandi?

QADIMGI HINDISTON SAN'ATI

Hindiston san'ati qadimiy tarixga ega. Janubda (taxminan Madras chizig'ida) va Dekanda sopol va toshdan yasalgan bezaklar topilgan. Ko'pgina megalitik qurilmalar neolit davrining oxirida qurilgan. Ular Godovari daryosini janubida topilgan. Tosh qoyalariغا chizilgan va o'yilgan rasmlar qiziqarlidir. Ularning ko'pi janubda topilib, yuqori poleolit davriga oiddir. Singapur qishlog'iga yaqin joyda 1910 yilda tosh qoyalarga chizilgan rangtasvir yodgorliklar ochilgan. Unda odamlar, ov sahnalari tasvirlangan. Singapur san'atida odam obrazi katta joy egallaydi. Hindistonda g'or rangtasviri yo'q, negaki butun rangtasvir g'or ichida emas balki tosh qoyalarining yon bag'riga yoki tekis joylarga solingan. Ko'p-dan-ko'p qadimgi rasmlar Mirzapur, Kaymur tog'lari qoyalaridan topilgan.

Bo'yash uchun qizil yoki kuydirilgan oxra, temirning qizil oksidi moddalari ishlatilgan, ular tabiatda sof holda uchraydi.

Eramizdan avvalgi III—II min yillikdagi san'at. Hindiston madaniyat tarixida yangi yorqin sahifasi Ind vodiysini sivilizatsiyasida ko'rinadi. Yigirmanchi asrning yigirmanchi yillarida Moxendjo-Daro («o'liklar balandligi») va Xarappada (Pandjob) arxeologik qazilmalar olib borildi. Bu erda topilgan madaniyatni xarapp nomi bilan ataldi.

Arxitektura

Moxendjo-Daro arxitekturasi oddiy, ratsional, mustahkam. Bu shaharda katta jamoa uch qavatli binolar mavjud bo'lib, ular kuydirilgan g'ishtdan terilgan. Shahar to'g'ri planirovkalidir. Badavlat odam-

larning uylari ko'p xonali bo'lib, suv va kanalizatsiya bilan jihozlangan. Tom yog'och bilan yopilgan. Ularga kirish uchun yon tomonidagi kichik tor ko'chalardan foydalanilgan. Ommabop qurilmalarga katta ko'chadan kirilgan. Ikkinchi qavatga chiqish uchun ichki ochiq hovlidan zinapoya qurilgan. Vayrona bo'lib yotgan shaharning g'ishtlaridan (ularning yoshi ikki ming yildir) keyinchalik budda ehromlari qurilgan edi.

Haykaltaroshlik

Hindlarning haykallarida qadimgi ijodkorlarning ichki dunyosi ko'rinadi. Odamlar, hayvonlar to'g'ri va hayotiy tasvirlangan. Bronzadan yasalgan buqa figurasi Moxendjo-Darodan topilgan bo'lib, u go'yo tirikday tuyuladi. Xarappadan erkak odamning qizil ohakdan yasalgan haykalchasi topilgan. Uni juda katta usta yasaganligidan dalolat beradi. Muhrlar steatit, fil suyagi va loydan tayyorlangan. Ba'zi muhrlarda butun kompozitsiyalar ifodalangan.

Birinchi ming yillik oldidan hindlarning Ramayana va Maxabporata kabi mashhur eposlari paydo bo'ladi. Bu eposda qurilishlar, hunarmandlar va arxitektura, Gang vodiysining podsholik poytaxti to'g'risida birinchi ma'lumotlar berilgan.

Bu davrda sinfiy jamiyat paydo bo'ladi. Shu vaqtlarda «varna» toifa mavjud bo'lgan. Birinchi toifaga braxmanlar — (koxinlar) va oxirgisi — shezdralar kirgan. Vedada eslatib o'tilgan xudolar, tabiat kuchi va mo'jizalarni yaratadilar (Agni — olov xudosi; Indra — urush xudosi).

Arxitektura

Eramizdan avvalgi I ming yillikda g'ishtdan mehrobga o'xshatib, binolar qurila boshlangan. Vedadan ma'lumki, o'lganlar mozoriga haykal qo'yilgan.

Ganga vodiysining mahalliy qurilmalari bambukdan qurilib, tomi sferali bo'lgan. Shuningdek, xom g'ishtdan yoki paxsadan qurilgan binolar ham bor edi. Keyinchalik, g'o'la va taxtadan dumaloqsimon, planida to'g'ri burchakli bochkaga o'xshash tomi bilan qurila boshlandi. Bu shakllar ko'p vaqt davomida ishlatilib, veda davridan keyin ham kelajak arxitekturasiga katta ta'sir qiladi.

Shu davrda haykaltaroshlik va rangtasvir asarlar ko'p ishlangan, lekin haligacha kam o'rganilgan.

Mauri podsholigi davrida (eramizdan avvali IV—II asrlar) Hindistonda qulchilik rivojlandi. Bu ularning madaniyatiga, hunarmandchilikka, san'atga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik Mauri davrida yuqori darajada rivojlandi.

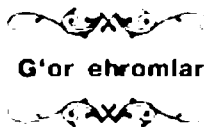
Aleksandr Makedonskiy Hindistonning bir qism yerlarini bosib olgan bo'lsa ham, hindlarning san'atiga ta'sir qilmadi. Shox Ashok davrida san'at yashnab ketdi. U marmar toshga qiziqib, shu materialdan kalonnalar yasab yog'och ustunlar o'miga qo'yishni amalga oshirdi. Shuning uchun ham Eron va Midiyadan taniqli ustalarni chaqirtirdi. Oqibatda juda ko'p budda ehromlari qurildi. Lekin bizning zamonimizga juda ozi yetib kelgan. Bunga g'or ehromlari va Sanchidagi stupa ham kiradi. Sanchidagi stupa eramizdan avvalgi 250 yilda pishgan g'ishtdan terilgan va qizil qum shuvoq bilan suvalgan.

Stupa tashqaridan yarim yumaloq bo'lib, baraban ustiga qurilgan. Atrofi devor bilan yopilgan. Stupa balandligi — 6,5 metr, poydevor diametri — 36,6 metrdan iboratdir. Ichidagi yarim oy sferasi relikvar kamerasi bor, ustida diskali o'q «zontlari bilan» belgili ahamiyatga ega.

**Ashoka
stambxasi**

Stambxa — monolit ustunlar, hayvon figurasi bilan yakunlangan. Stambxaning balandligi 15 metrni tashkil etgan. U yozuvlar bilan qoplangan, unda buddizmning iloxiy prinsiplari tashviqot qilingan. Sarnatxadagi stambxa lotos guliga o'xshab, to'rtta yarim figurali arslonlar bilan bezalgan. Sarnatxadagi kapitell Hindistonning davlat gerbida ham aks ettirilgan.

G'or ehromlari

Uchinchi tur, bu iloxiy buddizm yodgorliklardan tosh qoyalar ehromi. Afsonga ko'ra Budda darveshona hayot kechirgan. Uning vafotidan keyin uning shogirdlari tog'li joylarda ibodatxonalar qura boshlaganlar. G'orni bir qismi ibodatxona — chaytya, boshqa qismi esa xujra-vixaradir. Adjanta g'or kompleksi eng

yaxshi asralib qolgan. Unda 29 ta g'or bor, ulardan beshtasi chaytya, yigirma to'rttasi esa xujra ustun kapitelari va chaytya tarzi haykallar bilan qoplangan. G'orni ichidagi naqshlar go'zal. Adjanta kompleksi juda uzoq muddat ichida qurilgan. Uni bezash davri Guptlar dinastiyasiga (320—535 yillar) to'g'ri keladi, shu davrda Shimol bilan markaziy Hindistonning ayrim qismi birlashtirilgan.

Guptlar davrida Hindiston madaniyati gullab-yashnadi va yuqori taraqqiyotga ega bo'ldi. Shu yillar arxitektura, rangtasvir, ilm-fan, adabiyot, dramaturgiya taraqqiy etdi. Shu vaqtda «Sakuntala» nomli ajib drama tug'iladi, uning muallifi Kalidasadir.

Haykaltaroshlik

Qadimgi hind haykallari ichida Shiva haykali alohida o'rin egallaydi. U qadimgi davrning eng yaxshi asari bo'lmisdan, balki Hindistonning butun tarixining eng go'zal san'ati namunasidir. Shivaning yoshligi tasvirlangan bo'lib, hamma detallari puxta o'lchab yasalgan.

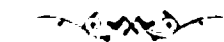
Kushonlar davrida, yangi erani boshlanishi oldida hindlarni san'atida asosiy tarmoq paydo bo'ladi. Uni shartli nomi Gaidxar (Gaidxar viloyati) haykallari go'zal, plastikli, nozikligi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Guptlar davri (IV—VII asrlar)

Uzoq asrlar davomida Hindistonda Guptlar dinastiyasi hukmronlik qiladi. Guptlar davrida madaniyat yuqori rivojga ko'tariladi va gullab-yashnaydi. Shu bilan birga hunarmandchilik, dehqonchilik, savdo rivoj topadi. Hindistonning boshqa davlatlar bilan madaniy aloqalari yo'lga qo'yiladi. Fan, adabiyot, falsafa o'rganila boshlandi, lekin matematika — eng rivojlangan fanlardan biri edi. Guptlar davrida braxmanizm tug'ila boshladi va uning yangi formasi induizm bo'ldi.

Arxitektura va haykaltaroshlik

Guptlarning me'morchiligi haqida toshdan qurilgan va bizning zamonimizga yetib kelgan ibodatxonalarga qarab baho beramiz. Ular qadimgi zamonda juda ham go'zal bo'lgan.

Toshdan yasalgan kichik ibodatxonalarning arxitekturasiga ideal proporsiyali va «plastikli» shakllari xarakterlidir. Ayxoldagi Durgi ibodatxonaning oxiri yumaloqsimon bo'lib, uning ustiga baland bo'lmagan piramidal minora joylashtirilgan. Ichi ikki qator kalonnalar bilan uch nefga bo'linadi. Markaziy nefni tomi ikki yon nefga qaraganda balanddir. Galereya kalonnalari oddiy, lekin ichki devori haykallar bilan bezalgan. Diogarxedagi ibodatxona (500—600 yillar) juda ham chiroyli bezalgan. To'rt burchak postamentda to'rtta zinali balandlikda xuddi shamxona qurilgan, unga to'rt tomondan portik tutashadi. Piramidal minora shamchiroqxona ustidan 12,2 metrga ko'tarilgan.

Budda obrazi Hindistonda juda ko'p yaratilgan. Sultongandjadagi misdan yasalgan budda haykali unga misol bo'ladi. Uni balandligi 2,29 metr, og'irligi bir tonnaga yaqin. Buddha haykallari har xil materiallardan ishlangan.

Guptlar davridan ko'p haykal asarlari yetib keldi. Relief va haykallar V—VII asrlarda yaratilgan, ular go'zal va vazmin qiyofalarda aks ettirilgan.

Rangtasvir
 Gupta davrida eng yuksak san'at turlaridan biri doimiy rangtasvir bo'lgan. U Djogimar, Kxandagiri va Adjanta g'orlarida asralib, bizlarning zamonamizga yetib keldi. Adjanta g'orining rangtasviri o'sha davr rassomlarining qudratini ko'rsatadi. Chayulukya hukmronlik qilgan vaqtda devorga qushlar rasmlari chizilgan, hayotda sodir bo'lgan voqealar tasvirlangan. Adjantadagi ibodatxonaning devor va shiplarini naqshlari freskali emas, balki ular xom suvoq ustidan chizilgan. Mineral bo'yoqlar ishlatilgan. G'orlarning ichi qorong'i bo'lgani uchun ular metallardan redolekatorlar ishlatgan. Adjanta g'orlarining devor, ship hamda kalonnalari naqshlangan. Naqshlar ko'p figurali bo'lib, ularni mazmuni murakkab. Hammadan ko'p to'q sariq, jigarrang, oq, qizil, zangori, ko'k, sariq ranglardan foydalanilgan. Odamlarning holati, imo-ishoralari, harakatlari a'lo darajada ifodalangan, yuz chiziqlari go'zal. Dekorativ ornamenti ko'proq ship naqshida ishlatilgan, boshqajoyda

figuralar va sahnalarda djatakadan va Gautama Budda hayotidan lavhalar ishlangan. Doston va afsonalar, odamlar va hayvonlar, zangori osmon hammasi bir-biriga yaqin. Qalin o'simlik o'rtasida hayvonlar, ilohiy odamlar va ashulachi qizlar va raqqosalarning hayoti jonli tasvirlangan.

Qadimgi hindlar tasavvurida odam va tabiat yagonadir. Radja Maxadjanaki shahar darvozasidan chiqib ketish jarayoni chiroyli tasvirlangan. Oldinda raqqosalar, askarlar, Radjaning o'zi fil ustida. Sahnada Buddaning tug'ilishi, saroy ichidagi hayotni ko'ramiz. Naqshda saroy ahli, asosan, ayollardan iborat. Ayollardan biri kalonnaga suyanib, bir oyog'ini tizzadan egib turibdi. Bu ayol Budda onasi Mahamaydir. Uni turish holati va figurasi Adjanta san'atiga xosdir. Adjanta g'orlarining naqshi Guptlar davrida gullab-yashnagan. Adjanta rangtasvir maktabi ta'siri juda katta bo'lib, faqat Hindistonda emas, balki boshqa qo'shni davlatlarga ham tarqalgan. Adjanta rangtasvir maktabining milliy merosi va hind xalqining iftixoridir.

Guptlar dinastiyasi hukmronligi qulash arafasida (V asrni oxiri va VI asrni boshi) feodallar o'rtasida munosabatlar keskinlashadi. Braxmanizm kulti buddizmni siqib chiqaradi. Hindiston kichik feodal davlatlarga parchalanib ketadi.

Arxitektura

VII—VIII asrlarda Hindiston arxitekturasida o'ziga xos ko'rinish oladi. Shu asrlarda qurilgan ehromlar bizlarning zamonimizgacha yetib keldi. Ular Vishnu va Shiva xudolariga bag'ishlangan. Shu davrda toshqoyalarda ibodatxonalar qurilishi davom ettirilib, ularning ichi haykal va releflar bilan bezatilgan. Elefanta orolidagi Shiva ibodatxonasi va Elurdagi Qaylasanatxa ibodatxonalari aynan shunaqadir. Tandjardagi ibodatxona ancha qiziqarlidir. Bu ulkan kompleks bo'lib, juda katta galereyalari bor. Ustunlar bareleflar bilan bezalgan.

Ibodatxonalar bir necha xonalardan iborat bo'lib, ularning balandligi 35—50 metr. Bunday balandlik shamxona ustidan qurilgan minora hisobidan chiqib keladi. Mangaradja ibodatxonasi shunga misol bo'la oladi. Uning balandligi 55

metrdan iborat bo'lib, formasi qovunni eslatadi. Ibodatxonaning plani cho'zilgan to'g'ri burchakdir.

Haykaltaroshlik

VIII asrdan boshlab buddizm o'rniga pimuti kulti keladi. Haykaltaroshlar ilgari-day doston va eposlardan sahnalarni tasvirlaganlar. VII—XIII asrlarda Shimol va Markaziy Hindistonda haykallar ko'p yaratilgan. Elefant orolidagi ibodatxonaning go'zal releflari va haykallari bizlarning zamonamizgacha yetib kelgan. Ibodatxonaning bosh noyob asari — gorefli uch qiyofali Shiva byustidir. Uning balandligi 5 metrdan iborat. Shiva boshlari uch tomonga qaragan bo'lib, uch xil faoliyatni anglatadi. Bu: osoyishtalik, vayronlik, bunyodkorlik paytlaridir. Ibodatxonada Shiva bilan rafiqasi Parvati tasviri bor. Shuningdek, raqs qilayotgan ko'p qo'lli Shiva tasviri ham bor. Uning raqsdagi ifodasi doimiylik harakati, yuksak maqsad ramzidir.

X—XII asrlarda Markaziy Hindiston ibodatxonalarida eng atoqli va go'zal haykallar yaratish davri bo'ldi. Ko'pchilik pokko haykallari ibodatxona devorlarini bezab turadi va ular xudolar hayoti to'g'risidagi dostondir.

XVI—XVII ASRLARDAGI HINDISTON SAN'ATI

Arxitektura

Hindistonga islom dini kirib kelishi natijasida arxitekturada yangi turli qurilmalar paydo bo'la boshladi. Jumladan, maschitlar, saroylar, maqbaralar, madrasalar qurila boshlandi. Hind me'morchiligida yangilik, bu pishgan g'ishtni rastvor bilan terish oqibatida yangi konstruksiyalar barpo etishga imkon berdi. Bu arkalar va gumbazlardir. Qurilishga minora hamda ayvon qo'shildi, stalaktit materiali ishlatila bolandi, ko'p joyda ornament ishlatildi, haykallar o'rniga ornament ishlatildi.

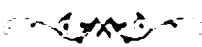
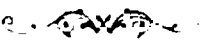
Arxitektura qat'iy, ratsional xarakterga ega bo'ldi.

Shimoliy va Markaziy Hindiston arxitekturasi monumentalligi bilan farq qiladi. Portal — gumbaz kompozitsiyasi

va har xil shakllar keng qo'llanildi. O'sha zamonning eng taniqli asarlaridan biri maschit Quttub Ad-dinadir. U Vishnu ibodatxonasini qaytadan ishlov berib yaratilgan. Balandligi yetmish ikki metrli Quttub-minor 1231 yilda qurilgan. U besh qavatli minoradan iborat. Minoraning pastki diametri 14 metr, ustki diametri esa 4 metr. Har xil qurilish materiallar ishlatilishi (sariq ohak, qizil qumli loy) natijasida chiroyli nurlanib, ranglarni bir-biriga mos bo'lishiga olib keldi. Quttub-minoraning yaratilishi to'g'risida romantik afsonalar mavjud.

Hindistonni hamda butun dunyoning eng taniqli yodgorligi Toj-Mahal maqbarasi (1632—1650 yy.) hisoblanadi. Bu maqbara arxitekturaning toji deb ataladi. Maqbara Agra shahrida, Shox Jahon sevimli rafiqasi Mumtoz begimga atab qurdirilgan edi. Maqbara baland va katta platforma ustiga Djamna daryosi sohiliga, Maxarandan keltirilgan oq marmardan qurilgan. Maqbara planida to'rt bo'rchak bo'lib, uni to'rt qirralari qirqilgan holda qurilgan. To'rtta katta bo'lmagan gumbaz katta markaz gumbazini atrofida o'rab turadi. Maqbara balandligi — 57 metr, qurilmaning proporsiyasi ideal ravishda.

Toj-Mahal maqbarasi dunyoning yetti mo'jizasidan biri, sevgi va vafodorlik ramzi deyish mumkin.

 Miniatyura san'ati O'rta asrlarda Hindiston san'atida yangilik paydo bo'ladi, bu miniatyura rangtasviridir. XII asrda palma daraxti-ning barglariga chizilgan miniatyuralar bizning kunlarimizga yetib kelgan. Miniatyurani eng gullab-yashnash davri XVI—XVIII asrlarga to'g'ri keladi. Bu asarlar Gudjerat, Bengal va Nepal maktablari ustalarini qo'l ostidan chiqqan.

Boburiylar hokimiyati o'rnatilgandan keyin hind san'atiga O'rta Osiyo va Eron san'ati ustalari kuchli ta'sir etgan. Asosiy ta'sirni Hirot maktabi ko'rsatgan.

XVI — asrning ikkinchi yarmidan XVII asrning birinchi yarmida miniatyura san'ati eng yuqori pog'onaga chiqadi. Shoh Akbar, Jahongir va Jahon qo'l ostida kutubxonalar bor edi. Ular o'zlari qo'lyozma tayyorlashini kuzatib nazorat qilishgan, miniatyuralar mavzulariga buyurtmalar berishgan.

XVI asr miniatyuralari bizlarning kunimizga yetib kelgan. Radjput miniatyurasi mazmuni va texnik usuli bilan farq qiladi. Asosiy material tempera emas, balki akvarel bo'lgan. Ba'zan akvarelga sirach qo'shilgan. Radjput miniatyurasida tilla rang ko'p ishlatilgan. Shu maktab ustalari o'rta asr afsonalari va lirik hayotiy ohanglarga murojaat etganlar. Bosh qahramonlar Krishna va uning dugonasi Radxadir. Qishloq sahnalari ham uchrab turadi («Quduq oldida», Ermitaj). Radjput maktabining kompozitsiyalari rangtasvirida manzara katta rol o'ynaydi.

Amaliy san'at

 Hindiston badiiy hunarmandchiligi qadimiy tarixga ega. Chekanka, metall, o'ymakorlik rivojlangan. Yog'och va fil suyagidan foydalanilgan. Xalq san'at turlaridan biri bu paxtadan tayyorlangan gazlama ustiga rangli surat yog'och tamg'ada bosilgan. Suratlarda raqqosalar, hayvonlar va qishloq xo'jalik hayotidan lavhalar ifodalangan. Kashmir ro'mollari juda nozik bo'lib, tog' echkilarining yungidan tayyorlangan. Ular shuncha nozikki, hatto uzuk ichidan bemalol o'tgan. Shunday nozik gazmollarni tayyorlash juda murakkab bo'lib, to'quvchi uzoq muddat mobaynida ishlagan. Qutichalar, sandiqchalar, haykalchalar yog'ochdan tayyorlangan. Xalq ustalari fil suyagidan katta kompozitsiyalar yoki haykallar, xudolar, epos qahramonlarini yasaganlar.

Tayanch so'zlar:

- Stupa* — qadimgi Hindistonni iloxiy qurilmasi.
- Nef* — ustunlar yordamida mavjud bo'lgan xonalar.
- Galereya* — usti yopiq yoritilgan xona, unda bir tomonida ustunlar o'rnatilgan.
- Portik* — ikki yoki uch tomondan ustun bilan o'ralgan xona.
- Portal* — binoga kirish joyi.
- Miniatyura* — amaliy san'at asari, kichik hajmi bilan farq qiladi.

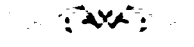
O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Hind san'ati xususiyati nimalarda aks etadi?
2. Shimoliy Hindiston ibodatxonalari qurilmasining o'ziga xos tomonlari nimalarda ko'rinadi?
3. Islom dini hind arxitekturasiga qanday ta'sir ko'rsatgan?
5. Rangtasvir va miniatyura san'ati rivojlanishi qanday kechdi?
6. Dekorativ — amaliy san'atning qaysi turi mashhur bo'ldi?

QADIMGI XITOIY SAN'ATI

Xitoy madaniyati qadimiy madaniyatlardan biri hisoblanadi. Bu davlat ham ibtidoiy jamoa, quldorchilik va feodal davrlarni boshidan kechirgan. Bu davr ham katta vaqt bosqichini o'ziga olib, eramizdan avvalgi 4 minginchi yildan bizning eramizning XIX asr o'rtasigacha davom etgan. Shu davr ichida ko'pgina noyob arxitektura yodgorliklari, haykaltaroshlik asoslari, rangtasvir va amaliy san'atda asarlar bunyod etildi.

Naqshli sopol madaniyati

 «Lunmon», uch oyoqli «Li» kabi sopol idishlar shular jumlasidan.

Shan-In va Chjou davrlari

 Shan davri bronzadan yasalgan idishlari bilan mashhur bo'ldi. Bu nozik buyumlar boylarning xo'jaligida ishlatilgan. Ular dekor va har xil katta-kichikligi bilan farq qilardi. Kichkina idishchalar ham boy ornament bilan bezatilgan. Asosan geometrik naqshlar ishlatilgan. Idishlarda relefli figuralar — ajdarxolar, qushlar, echkiemarlilar aks ettirilgan. Bronzadan yasalgan idishlar ustiga dunyo to'g'risidagi tushunchalar ham chizilgan. Ornamentni qat'iy

Eramizdan avvalgi 4 minginchi yillarda kulollar sopol idishlarni ustalik bilan yasab, ularni naqshlar bilan bezaganlar. Oq, qizil va siyohrangli tuslarda idishning shakliga qarab, bo'yaganlar. Naqshlangan idishlarga nom qo'yilardi. «Yanshao»,

Eramizdan avvalgi 1 minginchi yilning ikkinchi yarmida eramizdan avvalgi 2 minginchi yillarda Xitoy territoriyasida birinchi davlat Shan(In) barpo etiladi.

Shan davri bronzadan yasalgan idishlari

ravishda joylashtirish, simmetriya va ritm, asosan, Xitoy san'atiga xosdir.

Eramizdan avvalgi XI asrda Shan davlatini Chjou qabilalari bosib oladi. Xitoy madaniyatining tarixida bu uzun muddatli davrni tashkil etadi.

Bu vaqtda, ko'pgina adabiyot va san'at yodgorliklari paydo bo'ladi, oy kalendari tuziladi, yulduzlar katalogi yaratiladi. Falsafiy ta'limot — Konfutsiy, daosizm paydo bo'ladi. Bu ta'limotlar Xitoy madaniyati rivojlanishida juda katta ta'sir qiladi. Chjou hokimlik davrida, aynan, shahar qurilishi prinsiplari rivojlanadi. Shaharlarni aniq planlashtirish, atrofida paxsali baland mudofaa devorlar, bir-birini shimoldan janubga, g'arbdan sharqqa kesib o'tadigan to'g'ri ko'chalar ochilgan.

Chjango davri

Eramizdan avvalgi I minginchi yillarning oxirida Chjou davri tugaydi. Shu vaqtda keyingi Xitoy madaniyatiga asos solinadi.

Bronzadan yasalgan ko'zgular keng ommaga tarqalib ketdi. Ularning bir tomonini pardoziqlangan, ikkinchi tomoni kumush va oltin bilan inkrustatsiyalangan. Zangori tosh nefritdan qimmatbaho buyumlar tayyorlangan. Xo'jalik buyumlar: patnis, musiqa anjomlari, mebel, idish, laklangan buyumlar qizil va qora naqshlar bilan naqshlangan.

Chjango davri maqbaralaridan birida shoyiga chizilgan rasm topilgan. Unda ayol tasvirlanib, uning ustida ajdarxo va feniks uchib yuribdi, ular hayot va o'lim ramzlari bo'lgan.

Sin va Xan davrlari (eramizdan avvalgi III asr — III asr bizning eramiz)

Sin davri (eramizdan avvalgi 221 — 207 yillar) va aynan Xan davrida (eramizdan avvalgi 206 yil — 220 yil bizning eramiz) Xitoy qudratli davlatga aylandi.

San'at va adabiyotda katta o'zgarishlar bo'ldi, mavzular kengaydi va murakkablashdi. Fantastik ramz bilan bir qatorda odamlar va real hayvonlarning tasvirlari uchraydi.

Shu vaqtda ulug' Xitoy devori bunyod etiladi. U eramizdan avvalgi 4—3 asrlarda ko'chmanchilarga qarshi shimoliy chegaraga qurilgan edi. Birinchi qurilganda devorning uzunligi 750

km bo'lgan, so'ngra ko'pdan-ko'p qurilishlardan so'ng uning uzunligi 3000 km ga yetadi. Avval devor qamish va loydan qurilgan, keyinchalik uning ikki yoniga tosh terilgan. Balandligi 5 metrdan 10 metrgacha, kengligi 5 metrdan 8 metrgacha bo'lgan. Devorning ustida yo'l qilingan. Yo'lni ikki yoni ko'tarilgan, har 100 metrdan so'ng og'ir to'rtburchakli minoralar qurilgan. Ular chiroq nuri bilan bir-biriga tezda xabar berish uchun qurilgan.

Xitoyliklarning urf-odati bo'yicha boylarni, agarda podsho oilasidan bo'lsa, katta yer osti qurilmalarga dafn etilgan. Yo'lakning ikki tomoni hayvon haykallari bilan bezalgan. Kompleksiga yer usti shamxona — sitan ham kiradi. Loyana yaqinida, yana Shandun va Sichuan provinsiyalarida butkul dafn qurilmalari, releflari, kulolchilik buyumlar ham asralib qolgan. Dafn qurilmani ichida ko'pgina loydan yasalgan va bo'yalgan ko'p qavatli binolar va minoralarning modellari topilgan. Ular ustalik bilan yasalgan.

Shu vaqtlarda xitoyliklarning yerdagi va osmondagi hayot to'g'risidagi tushunchasi murakkablashadi. Feniks figurasi, ajdarxo, toshbaqa va yo'lbars dunyoni to'rt tomonini ifodalaydi. Shandun va Sichuan dafn komplekslaridagi releflarning mazmunlari juda boy. Shandundagi dafn qurilmani relefida doston qahramonlari, ikki davlatni o'zaro urushi, ota-onani farzandlar tomonidan hurmat qilinishi, yer bilan osmonni bunyod etganlar to'g'risida hikoyalar tasvirlangan. Releflar fazalar bilan joylashgan bo'lib, g'isht yoki toshdan yasalgan plitadan iborat bo'lib, bir-birini ustiga joylashgandir. Har bir plitada yangi sahna ko'rsatilgan, uning yonida yozuv qo'yilgan. Tasvirlangan xudolar va odamlarning kiyimi bir xil, lekin xudolar va podsholar oddiy odamlarga nisbatan kattaroq qilib chizilgan. Ularning harakatlari bir xil, ko'p sahnalar realizm bilan bajarilgan. Yoychilarning otishi va

o'rdaklarni qo'rqib uchishi aniq va ravshan chizilgan. Real hayotiy sahnalar yonida fantastik asarlar ham bor.

Xitoy san'ati (IV—VI asrlar)

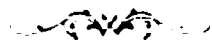

Xitoyda feodal munosabatlar I asrda tug'ilib, IV—VI asrlarda mustahkamlandi. Ko'chmanchi qabilalar tomonidan Xitoy bosib olinib talon-tarojga uchrab, davlat kichkina saltanatlarga bo'linadi. Qaytadan birlashish shimolda barpo bo'lgan. Vey

davlati tomonidan amalga oshiriladi. Aynan shu vaqtda feodal hokimligi mustahkamlanadi. Davlatga buddizm dini tayanch bo'lgan.

Arxitektura va haykaltaroshlik

Davlat miqyosida hamma yerda katta ibodatxonalar qurila boshlandi. Ba'zan ular tog'ni o'yib qurilgan. Yog'ochdan ham yerni ustiga ehromlar va pagoda — minoralar yaratilgan. Ular buddizm avliyolariga bag'ishlangan. Ehromlar bir

necha asr davomida tog' toshini o'yib yasalgan. Eng erta buddizm ibodatxonalari Yunchan, Lunmen (Ajdarxo darvozasi) va Dunxuan (ming Budda qorlari). Buddizm ehromlari (qorlar) plansiz ravishda tog' toshlarini o'yib qilingan. O'rta asr Buddasi Hindiston xudolarining haykaliga o'xshaydi. Shaxzoda Shakyamuni hayotidan sahnalar devorlarga solingan, ular nozik mineral bo'yoqlar bilan chizilgan. G'or ehromlaridan tashqari, Buddani yodgorlik lavhasi — pagodalar keng tarqaldi. Shunday qilib, IV—VI asrlarda Xitoy san'ati turli arxitektura va haykallari bilan boyidi.

Tan va Sun davrlari (VII—XIII asrlar). Xitoy o'rta asr madaniyati hamma sohalarida yuksaldi. Ikki katta davlat barpo bo'ladi: Tan (618—307 yillar) va Sun (960—1279 yillar). Bu davlatlar savdo va madaniyat sohalarida boshqa davlatlar bilan bordi-keldi qiladi. Saroy va ehromlar qurilishida shu davrda yuqori bosqichga ko'tariladi.

Arxitektura

Tan davlati arxitekturasi klassik sodalik va yuksaklikka erishdi. Shaharlar atrofi baquvvat qal'alarga o'xshab, devor va chuqurlik bilan o'raladigan bo'ldi. Ular

aniq to'g'ri burchakli bo'lib, kvartallar yong'in hamda dushmanlardan himoya qilish uchun bo'lingan. Saroylar atrofida juda katta bog'lar barpo etilgan bo'lib, ular ham devor bilan o'rab olingan. Saroy binolari yog'ochdan qurilib, usti yorqin cherepitsali tomilar bilan yopilib, burchaklari esa tepaga qaratilib burilgan. Traditsiyaga asosan binolar spetsifik konstruksiyaga ega edi. Saroy va ehromlar bir xil prinsipda yog'ochdan qurilgan. Karkas asosiy rolni o'ynab, u tayanch ustunlardan iboratdir. Ustunlar qizil lak bilan qoplangan. To'sinlar va murakkab naqshli kronshteynlar — douchunlar binoga tomning og'irlik bosimini kamaytirgan. Shaharlarda va uning tashqarisida katta g'ishtdan yoki toshdan terilgan pagodalar qurilgan. Ularga geometrik qat'iylik va ravshanlik xarakterlidir. Pagodalar, asosan, balandlik ustiga qurilib atrofiga daraxtlar ekilgan. Eng taniqli Tan pagodasi 652—704 yillarda Sionada qurilgan. Minora aniq matematik proporsiyalarga ega bo'lib, tepaga qarab qavatlar kichik bo'lib borgan. Tashqari dekori juda ham sodda. Budda ibodatxonalari va ehromlari shu davrda ham katta rol o'ynagan.

Sun davrida davlat ko'chmanchilar tomonidan uyushirilgan hujumlar natijasida bir qism yerlarini oldirib qo'yadi. Davlat qudrati so'nadi va arxitektura o'zining monumentalligini yo'qotadi. Lekin u endi nozikroq bo'lib, tabiat bilan uyg'unlashadi. Xanchjoudagi Baochu pagodasi bunga misol bo'la oladi. Shu vaqtda katta bo'lmagan dekorativ bog'lar yaratiladi.

Haykaltaroshlik

Tan davrida haykaltaroshlik yuqori ko'tarilishga erishdi. Buddani haykallari plastik ko'rinish oladi. Lukmendagi Vayrochan Buddasi haykali misol bo'ladi. Ehromlarning devorlarida eski relef texnikasida bajarilgan hayotiy syujetlar paydo bo'ladi. Dunxuan haykali loydan yasalgan. Bodxisattva figuralari yorqin bo'yalgan. Imperatorlarning dafn marosimida ularning haykali ham o'zi bilan birga qo'yilgan. Devorlari releflar bilan bezalib, ularda real hayot sahnalari chizilgan.

X—XIII asrlar haykaltaroshligi Tan davridan farq qiladi. Xudolar obrazi nozik va go'zal bo'lgan. Tosh va loy o'rniga ko'pincha sandal daraxti ishlatilgan.

Rangtasvir

Tan va Sun davrida san'atining eng yuqori yutuqlariga rangtasvirda erishilgan. Vertikal yoki gorizontal shaklda o'raladigan uzun svitka: qog'oz yoki shoyi parchalariga rassomlar rasm chizishgan.

Rasmlar alohida sandiq yoki maxsus idishlarda asralib, kerak bo'lganda oz muddatga osib qo'yilgan. Gorizontal svitkalarga afsonaviy sahnalar, vertikal svitkalarga manzara chizilgan. Rasm yoniga ko'pincha chiroyli kollegrafik husnixatda she'rlar yozilgan. Xitoyda o'ziga xos janr «gullar — qushlar» paydo bo'ladi. Bu janrda veer (xilpiragich), shirma, svitkalar va albom varaqlari naqshlangan. Unda hayvonlar, o'simliklar va hasharotlar tasvirlangan.

Erta o'rta asrda Xitoy rassomlari she'rlar va traktatlar yozishgan. Rangtasvirchilari naturadan foydalanmagandir. Ular anchagina qarab turishib, so'ng tushda qog'ozga yoki shoyiga aniq, tez rasm chizishardi. Rasmni o'zgartirish yoki o'chirib tashlash mutlaqo mumkin bo'lmagan. Chunki chiziq va tush dog'lari Xitoy rangtasvirining asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi. Unda nur va soya ishlatilmagan, perspektiva shartli qonunlarga asoslanib qurilgan, go'yoki tabiatni hammasi baland tog' ustidan ko'ringanday. Xitoy ustalari chizgan rangtasvirlarga qarab atrofimizni o'ragan dunyo go'zalligiga maftun bo'lasiz. Manzaralarda odamlar chiroyli kiyimlarda tasvirlangan. Rangtasvirchilar yumor bilan amaldorlarning hayoti, shaxmat o'yinchilari va uni kuzatib jonkuyarlik qiluvchilarning tashqi ko'rinishini aks ettirgan. Bu hayotiy saroy buyurtmasiga asosan tayyorlangan. Aynan shu vaqtlarda tabiat rangtasviri asosiy ko'rinishga ega bo'ldi. Tan davridagi taniqli manzarachilardan Li Sisyun (651—716), Li Chjaodao (670—730) va Van Vey (699—759) bir vaqtda ham shoir, ham rassom edilar. Ularning ijodi manzara rangtasvirini rivojlantirgan. Li Sisyun va Li Chjaodao manzaralari yorqin ranglarga boy. Ko'k va maloxitli tog'lar tilla rang shoyiga qora tush bilan yengil chizilgan. Ular

xuddi uzoqdagi tumanda erib ketayotganday, tabiatni hammasi esa tinch va osoyishta. Ular to'g'risida zamondoshlari ularning she'rlari rasm, rasmlari she'r, — deb baholashgan.

XI asr rangtasvirchisi Go Si «Kuz tumani» asarida tog'lar, qari daraxtlar va yengil tuman ichida qolgan kulbalarni tasvirlagan. Tabiatni jimjitlik va oromlik o'rab olgan. Rasm tush bilan chizilgan, lekin tomoshabin kuzni namlik nafasini va osoyishtaligini yumshoq bo'yoqlardan sezadi. «Stellani qo'yib yotgan» nomli manzara asarda Li Chen dunyoning go'zalligini ko'rsatib bergan. Qadimgi yozilmali tosh oldiga charchagan, oq ot mingan yo'lovchi keldi. Plita juda eski bo'lib, unga daraxt shoxlari o'sib kirib ketgan. Atrof shunday eski unutilganday yovvoyi va tashlandiqdai chizilgan.

XII—XIII asrlarda ko'chmanchilar tomonidan Xitoy bosib olingach manzara chizish uslubi o'zgaradi. Shu zamon manzaralarida yorqinlik yo'q. Rassomlarni yozgan rasmlari katta bo'lmagan. Ularda tantanalik ko'rinmaydi. Shulardan biri «Baliqchi qishki ko'lda». Bu rasmni XII asrda taniqli rangtasvirchi Ma Yuan chizgan, kichkina qayiq tumanda qishki ko'lda adashib qolgan. Tabiat xuddi uxlab qolganday. Baliqchi ham o'zining yakkalangan qayig'ida uxlaganday. Bu rasmda tosh qoyasi, daraxt ham yo'q, osmongacha faqat suv. Rassom o'z tuyg'ularining hammasini oxirigacha bermagan. U tomoshabinga rasm haqida o'ylab ko'rishni taklif qilayotganday. Rassom bu rasmni qora tush bilan tasvirlagan.

XII asrning rangtasvirchisi Lyu Di qishki peyzajini lirik tasvirlaydi. Rasmlardan birida qor bosgan daraxtlar orasidan shoshilmay yo'lovchilar kelayotibdi. Sun davrida ko'pgina rassomlar xo'jalik mavzusida rasm chizgan. Ular Tan davridagi traditsiyalarni davom ettirganlar. Ular shahar hayotidan gavjum sahnalarni, bayram, bolalarning o'yinlarini tasvirlaganlar. Sun vaqtida gul va qushlar janri rivojlanishini davom ettirdi va yuqori pog'onaga chiqdi.

Amaliy san'at

Amaliy san'at keng tarqalgan bo'lib, chinni, o'yilgan tosh, yog'och va suyakdan qilingan buyumlar ko'plab ishlangan. Tan davrida chinni va yuqori sifatli

sopoldan tayyorlangan buyumlar tarqalgan. VII—X asrlar idishlari shakli cho‘zinchoq va katta bo‘lgan. Uch xil rangli idishlar yaxshi baholangan. Zangori — ko‘k, sariq, oq va jigarrang ko‘p qo‘llanilgan.

XI—XIII asrlarda chinni va sopol idishlar ko‘p miqdorda ishlangan. Sun davri kulolchilari xuddi rangtasvirchilarday shoir ham bo‘lganlar.

Oppoq qorday vazalar nozik rasmlar bilan, sariq vazalar va qora rasmlar bilan bezatilgan amforalar tayyorlangan.

Keyinroq, toki XVIII asrning oxirigacha san‘atning ko‘p sohalari tushkunlikka uchraydi, faqat chinni tayyorlash yuqori saviyada qoladi. Xitoyda feodal madaniyatining chuqur krizisi boshlangan edi.

Tayanch so‘zlar:

Maxayana — buddizm yo‘nalishidan biri.

Pagoda — ko‘p qavatli minora.

Sintoizm — xitoyliklarning qadimgi dini, odamni tabiat bilan qo‘shilish ishonchi.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savollar:

1. Xitoy san‘atiga nimalar xos?
2. San‘atning qaysi turi Shan (In) davrida shuhrat qozondi?
3. Sin va Xan davridagi arxitektura va haykaltaroshligi bo‘yicha nimalarni bilasiz?
4. Xitoy amaliy san‘atining o‘ziga xos xususiyati nimalarda ko‘rinadi?

QADIMGI YAPONIYA SAN'ATI

Yaponiya san'ati ildizlari eramizdan avvalgi 4 ming yillikka boradi. Butun dunyo madaniyatiga o'rta asr davrida juda katta hissa qo'shgan. Yaponiya madaniyati uzoq Sharq davlatlarining madaniyatiga o'xshab ketadi. Yapon ustalarining asarlari yuqori professionallik bilan bajarilgan. Shuning uchun ham «Ortiq narsaning hammasi xunukdir» degan shior Yaponiyada tug'ilgan.

Dzyomon va Yayoy davri

Yapon san'atining qadimgi yodgorliklari Dzyomon davriga aloqador. Olimlar Dzyomonni besh davrga bo'ladilar: arxai, erta, o'rta, kechki va eng kechki. Ornamentli loydan yasalgan idishlar undan ham ilgari qilingan. Yumshoq va qo'lda tez ishlov beriladigan loy ovchi va baliqchilarda ijodiy g'oyalar tug'dirgan. Loydan yasalgan idishlarning dekorli elementi ham o'ziga xos.

Dzyomon madaniyatining markazi Xokkaydo va Xonsyu orolining shimolida bo'lgan. Kasudzaki sopoli o'ziga xos (o'rta Dzyomon davri). Buyumlar xuddi savatni eslatar edi. Katsudzaki sopollari ilon va boshqa hayvonlar rasmi bilan to'ldirilgan. Bu idishlar retual maqsadlarda ishlatilgan.

Eng kechki Dzyomon davrida kamegaoka sopoli chiqadi, bu turdagi sopollar qazilma vaqtida topilgan sopollarning qishloq nomi bilan atalgan. Ular katsudzaki sopollariga qaraganda ancha katta.

Dzyomon davrida haykalchalar paydo bo'ladi. Odamlarning ko'zlari katta, boy dekorativ kiyimlarda tasvirlangan. Dzyomon davridan qolgan asarlar «Quyosh soati» va «Lososli toshlar».

Yayoy davrida yapon xalqining madaniyatida keskin o'zgarish bo'lib o'tadi. Aynan shu vaqtda qishloq xo'jaligi va chorvachilik rivojlangandi. Mis va bronzadan idishlar, buyumlar, yangi turdagi sopol idishlari yaratiladi. Olimlarning mulohazasiga qaraganda Yayoy davrining madaniyati yarim orolda yashovchi Koreya qabilalarining ta'siri ostida paydo bo'lgan.

Yayoy davrida odamlar metall va boshqa predmetlarni (qilich, nayza, qo'ng'iroq, ko'zgu) retual marosimlarda ishlatgan.

II—III asrlarda Yaponiyani Yayoy davr madaniyati Kofun (qo'rg'on) madaniyati bilan almashadi. Qo'rg'onlar davri ikki vaqtga bo'linadi: erta (er. avv. III asr oxiridan — IV asrgacha bo'lgan) va kechki (IV asrdan — VII asrning ikkinchi yarmi).

Erta va kechki qo'rg'onlardan har xil predmetlar, jumladan bezaklar, askarlar, koxinlar, ayollar, otlar, qushlar, hayvonlar figuralari topilgan. Qazilmalar vaqtida qurol-aslaha va ot o'zangi ham uchragan.

VI—XII asrlar san'ati

Yaponiya tarixida ikki yarim asr davomida, VI asrdan VII asrning oxirigacha Sharqiy Osiyo davlatlari birinchi navbatda Xitoy va Koreya bilan munosabat o'rnatib kelgan. VI asrning ikkinchi yarmida Koreyadan buddizm dini Yaponiyaga kirib keladi. Buddizm bilan birga Yaponiyaga Hindiston madaniyatining elementlari, Yunon va Eronning qo'shilma madaniyat namunalari ham kirib kelgan edi.

Yaponiya madaniyati tarixida buddizmning kirib kelishi katta rol o'ynadi.

Arxitektura

Yapon arxitekturasiga an'anaviy bo'lgan qurilma, bu bino tomi katta bo'lib, devorlari nimjon bo'lishi xarakterli bo'lgan. Bunga hayron qolish kerakmas, chunki Yaponiyada yer qimirlashlar bilan doimo hisoblashish kerak edi.

Bizni kunimizga yetib kelgan qadimgi Yapon qurilmalaridan sintoist ehromlari bu Ise va Idzumo. Idzumo ehromi juda katta qurilma, uning balandligi 24 metrdan iborat.

Buddizm Yaponiyaga yangi arxitektura shakllardan tashqari, yana yangi qurilish texnikasini ham olib keldi. VI asrdan (Asuka davri) boshlab tomlarning burchaklari tepaga buralib quriladigan bo'ldi.

Ibodatxona yetti elementdan: tashqi darvoza, bosh yoki oltin ehrom, ibodat qilish ehromi, qo'ng'iroq minorasi, kutubxona, xazinaxona va ko'p qatorli pagodadan iboratdir.

Yaponiyaning eng qadimgi buddizm qurilmasi Nara shahrida (710 yildan — 784 yilgacha Yaponiya poytaxti bo'lgan) qurilgan Xoryudzi ansamblidir (607 yilda qurilgan). Kondo (oltin ehromi) va pagoda yog'ochdan solingan dunyodagi eng qadimgi qurilmadir. Umuman hamma katta qadimgi yodgorliklar yog'ochdan qilingan. Yog'ochdan qurilmalar qilinishini sabablari bor: u zilzilaga chidamli, tabiat bilan uyg'un bo'lgan. Taniqli arxitektura asarlaridan biri Todaydzi ehrom kompleksidir, u 743—752 yillarda qurilgan. Shu vaqtda buddizm Yaponiyada davlat dini deb e'lon qilingan edi. Todaydzi oltin ehromi dunyoning eng katta yog'och binosidir. Ehromning balandligi 48 metr, uzunligi 60 metr. Ehrom olti yilda qurilgan, Buddaning yerdagi uyi bo'lib qolishi uchun qurilgan edi. Arxitekturada o'ziga xos Yakusidzi pagodasi 680 yilda qurilgan. Minoraning balandligi 35 metr. Uning o'ziga xosligi shundaki, u uch qavatli bo'lib, xuddi olti qavatdek ko'rinadi. Uning oltita tomi bo'lgani bilan uchitasi dekorativ ahamiyatga ega.

Yakusidzi pagodasining shpi juda chiroyli va o'ziga xosdir, uning balandligi 10 metrdan iborat.

Xeyan davridagi Byodoin ehrom kompleksining planirovkasi juda qiziqarlidir. Uning ntarkazida bosh ehrom — Feniks ehromi joylashgan. Bunda Budda Amida haykali joylashtirilgan. Ehrom kompleksi boy bezaklar bilan dekoratsiyalangan.

VIII asrning ikkinchi yarmidan xudolar sintoizm va buddizm orasida farqlar sekin-asta o'chiriladi. Sintoist

qurilmalariga buddizm arxitekturasining elementlari kiritiladi. Shu vaqtda Yaponiyada ancha katta shaharlar mavjud edi.

Yaponiya poytaxti Xeyan (Kiota) shahri, uning uzunligi g'arbdan sharqqa 4 km, shimoldan janubga 7 km ga cho'zilgan edi. Shahar qat'iy plan asosida qurilgan. Shaharning markazida imperator saroyi joylashgan. Saroy ichida suv inshootlari bor edi. XIII asrda arxitektura o'zining yuqori ijodiy nuqtasiga yetadi.

Haykaltaroshlik

Buddizm dinining Yaponiyaga kirib kelishi haykaltaroshlik san'atini taraqqiy etishiga yordam berdi. Asuka davrida Buddaning tasvirlari ko'p joyda bor edi. 650 yilda imperator buyrug'iga asosan, taniqli yapon ustasi Yamaguti-no Atanoguti «Mingta budda» nomli kompozitsiyani yaratdi.

Gangodzi ehromidagi Buddaning haykali eng qadimgilaridan biridir. U VII asrni boshida Tori Busi ismli haykaltarosh tomonidan yaratilgan Buddha butun bo'yi bilan tasvirlangan, uning balandligi 5 metr. Buddani bronzadan quyilganligi ham muhim edi, lekin u asosan yog'ochdan yasaldi.

Haykaltaroshlik Yaponiyada o'zining taraqqiyotini Nara davrida ham davom ettirgan. Bu vaqtda odam figurasining proporsiyasi to'g'ri tasvirlab berilgan. Yamada-dera ehromida Buddaning boshi go'zal qilib ishlangan.

Nara kechki davrida (VIII asr) ehromlar guruhi qurilib, unga ko'p haykallar kerak bo'ladi. Haykallar loydan va yog'ochdan, metallardan va toshdan yaratilgan. Uning balandligi 3 metr.

Nara davrida yog'och haykallar taraqqiyotini davom ettirdi. Shu davrdagi haykallardan biri katta Buddha — Daybusu nomli asardir. U Todaydzi ehromi uchun tayyorlangan edi. Keyinchalik katta Buddha haykali ehrom bilan birga bir-necha marta buzilib, yana qaytadan yasalgan.

Yaponiyada boshqa buddizm tarqalgan davlatlarga qaraganda toshdan yasalgan Buddha haykallari juda kam tarqalgan. Nara davridan bizlarga toshda relefli buddalar —

dzuto tasvirlari yetib kelgan. Releflar metallda, toshda, cherepitsada va g'ishtda bajarilgan.

Loy va lakdan haykal yasashlik sekin-asta yo'qolib bordi.

VIII asrning boshidan haykaltaroshlikda knyose usuli keng tarqaldi. Bu usulning siri shundaki, u bo'lak-bo'lak qilib tayyorlangan va ishlovdan so'ng bir-biri bilan birlashtirilgan.

Xeyan davrida haykaltaroshlik birlashmasi paydo bo'ladi. Misol uchun taniqli Kiot ustaxonasi, u haykaltarosh Kosyo tomonidan tashkil qilingan. Kamakura davrida Kzyotyو tashkil qilgan ustaxona Yaponiya haykaltaroshli san'atida katta rol o'ynadi. U ustaxonada taniqli ustalar ishlagan. Ulardan biri Kokey ko'p haykallarning muallifidir. Saqlanib kelgan asarlardan harbiy boshliqlarning haykal portretlari bor.

Kamakura davrini oxirida katta ehromlar qurilishi to'xtatiladi. Shuning uchun ham haykallarga talab bo'lmay qoladi.

Uzoq Sharq davlatlarining rangtasvir san'ati husnixat san'ati bilan uzviy bog'langan. Yapon rangtasvirida Xitoydagi kabi chiziq va monoxrom rasmlar tarqalgan. Shu bilan birga husnixat Yapon rangtasvirida juda ham katta rol o'ynamaydi. Predmetlarga nur bilan soya berilardi, lekin kontur chiziqlari bo'lmasdi. VII asrda bo'yoq, qog'oz va tush tayyorlash san'atini o'rganishgan va ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Haykaltaroshlikka qanday ta'sir qilgan bo'lsa, buddizm rangtasvirga ham shunday ta'sir qildi. Naqshlar qizil, zangori va sariq ranglarda, ular umumiy qora muhitda chizilgan. Ehrom devorlarining naqshlari VIII asrga oiddir, ular Hindistondagi naqshlar bilan bir xildir.

Ustalar orasida portretlar yaratish bilan bog'liq ixtisoslashish paydo bo'lgan. Biri rasmning umumiy ko'rinishini chizadi, ikkinchisi bo'yaydi, uchinchisi esa uning konturini chizadi. Bir so'z bilan aytganda — artel.

VII—VIII asrlarda rasmlarni juda oddiy va sodda qilib chizilgan. Hech qanday dinamika yo'q edi, lekin vaqtlar o'tib rangtasvirning badiiy sifati o'sadi. Yaponiyada VIII asrdan janrli va manzarali rangtasvir o'z taraqqiyotini boshlaydi. Bizni kunimizgacha yetib kelgan asarlardan biri

shirma, unda — «qush patlarini taqqan ayol» tasvirlangan. Shirmada daraxt tagida ayol turadi, sochi va kiyimini qush patlari bezagan.

IX asrda buddizm rangtasvirida mehroblarni tasvirlash xarakterli bo'ladi. Ularni bajarishda qimmat materiallar ishlatilgan. Ulardan biri Dzingodzi ibodatxonasida saqlanadi, u tilla va kumush bilan siyohrang shoyi parchasiga chizilgan.

X—XII asrlarda rangtasvirda keng tarqalgan uslub Yamato — e. U rangtasvirda katta rol o'ynay boshlaydi. Shu davrda ingichka tilla plastinkalar orqali kontur chizish texnikasi keng tarqaladi.

XI—XII asrlarda sifatli bajarish texnikasi a'lo darajadagi taniqli ko'p asarlar paydo bo'ldi, bular qatorida portretli ham.

XII asrda rassomlar, asosan, emakimano (svitki) yamato — e. Yapon milliy uslubida ishlay boshlagandan so'ng, ommaga keng tarqalib ketadi. Diniy mavzu sekin-asta hayotiy mavzuga joy bo'shatib beradi.

Dekorativ — amaliy san'at. Bu san'atda buddizm Yaponiyaga kirib kelishi bilan katta o'zgarishlar bo'ldi. Dekorativ san'atning hamma janrlarida u katta ahamiyatga ega bo'ladi. Matoda, metallda, lakli buyumlarda, yog'ochda tasvirlangan. Bizning zamonimizga yetib kelgan hamma san'at yodgorliklari (VI—VIII asrlar) diniy kult bilan bog'liqdir. Bu Budda ehromlarini bezash, devor rangtasviridan tortib, bronzadan yasalgan chilim, sopol, qog'oz asraydigan qutichalargacha hammasi bezalgan.

Xoryudzi ehromi ixtiyorida oltin surtilgan bronzali katta Budda styagi bor edi. Poyasi egilgan gulning asosini rasm tashkil qiladi. Sakkiz qirrali bronzadan tayyorlangan sham-chiroq, metallni badiiy ishlov berishini yorqin namunasidir. U Todaydzi ehromining kirish joyiga qo'yilgan. Chiroq panjarasi yonida bodisatv figurasi tasvirlangan.

Ko'p asrlar davomida badiiy hunar asarlarining asosiy buyurtmachilari: buddizm ehromlari, imperator saroyi va aristokratik boshliqlar edi. VII asrda Yaponiyada lakdan tayyorlangan buyumlarning birinchi gullash davri bo'ldi. Lak

buyumlari juda baquvvat bo'lib, ular qora, qizil, tillo rangda bo'lib, Yaponiyadan tashqarida ham taniqli edi. Lak buyumlar tayyorlash juda qiyin jarayondir. Nara davrida buyumlarni laklashning bir necha usuli ma'lum edi, bu: raj, xyomon, mitsuda — e va maki — e. Xitoy ustalari mahalliy hunarmandlarga ustachilik sirlarini, ko'pchilik ornament shakllarining sirlarini ochib berib ketdilar. Eng qimmatbaho gazmol o'sha zamonda — parcha bo'lgan. Batik tayyorlash texnikasi Hindistondan kelib tarqalib ketgan.

Xeyan davridagi dekorativ — amaliy san'atning taraqqiyotini a'lo baholash mumkin. Eng go'zal namunalarning biri Xeyan davridagi pardoqli lakli quticha — tebako. Undan tashqari, Xitoy sandiqchalari — karabitsu tayyorlashardi. Ular juda chiroyli bo'lib, ularni inkrustatsiya qilishardi.

Lakli buyumlar qimmat baholanardi, u kumush bilan barobar yurgan va ular eksport qilingan.

X—XI asrlarda Xeyan san'atining rivojlanishini eng yuqori davri bo'ldi.

Tayanch so'zlar:

<i>Dzyomon</i>	— eng qadimgi sopol nomi. Dzyomon sopol-larining hammasi 400° da kuydirilgan.
<i>Lososli toshlar</i>	— ularda baliq tasvirlangan.
<i>«9 osmon»</i>	— umumiy fikrlar, buddizm va xristian kos-mologiyasi.
<i>Bodisatva</i>	— osmondan xudo tomonidan yuborilgan yigit (busatsu).
<i>Raden</i>	— lakli qutichalarni dekorativ ishlash texni-kasi, perlamutr bilan inskrustatsiya qilish.
<i>Xyomon</i>	— lakli qutichalarni ingichka oltin va kumush plastinkalar bilan inkrustatsiyalash.
<i>Mitsuda-e</i>	— lakli qutichalar ustini yog'li bo'yoq bilan naqshlash.
<i>Sippi texnikasi</i>	— tillo va kumush unini sepib dekor qilish.
<i>Maki-e</i>	— dekordan so'ng buyumni yana laklab, so'ng uni yaltiratiladi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Dzyomon davr sopoli Yayoynikidan nimasi bilan farq qiladi?
2. Yaponiya xalqi san'atiga buddizm qanday ta'sir qilgan?
3. Xeyan davridagi haykaltaroshlik, rangtasvir va dekorativ — amaliy san'at to'g'risida nimani bilasiz?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. «Жизнь в веках». Б. Бродский. М., 1983.
2. Энциклопедия. Истории искусств (от древности до средневековья). Сост. С.Т. Исмаилова. М., 1996.
3. Энциклопедия. Том.7. Искусства. Под редакцией М.Д. Аксенова. М., 1997.
4. «Древние цивилизации». Под редакцией Б.М. Бонгард-Левина. М., 1989.
5. «Очерки истории искусства». Под редакцией Н.Е. Григоровича и Г.Г. Поспелова. М., 1987.
6. «Истории зарубежного искусства». Под редакцией Н. Кузнецовой. М., 1988.
7. «Краткая история искусств». Г. Дмитриева. М., 1990.
8. «Из глубины веков». Н. Домашнев. М., 1992.
9. «San'at tarixi». N.D. Abdullayeva. M., 2001.
10. Jurnal «San'at».
11. «Сто встреч в мире прекрасного». Г. Недошивин. М., 1980.
12. Серия «Музей мира». 1978.

MUNDARIJA

Soʻz boshi	3
Sanʼat turlari	4
Ibtidoiy jamoa sanʼati	8
Qadimgi Misr sanʼati	12
Mesopotamiya sanʼati	21
Krito—Miken sanʼati (Egey sanʼati)	27
Qadimgi Gretsiya sanʼati	32
Qadimgi Rim sanʼati	42
Oʻrta asrlar sanʼati	49
Oʻzbekiston sanʼati	54
Yaqin Sharq sanʼati	61
Qadimgi Hindiston sanʼati	65
Qadimgi Xitoy sanʼati	75
Qadimgi Yaponiya sanʼati	83
Foydalanilgan adabiyotlar	91

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	3
Виды искусства	4
Искусство первобытного периода	8
Искусство Древнего Египта	12
Искусство Месопотамии	21
Искусство Крит-Микена (искусство Эгея)	27
Искусство Древней Греции	32
Искусство Древнего Рима	42
Искусство средних веков	49
Искусство Узбекистана	54
Искусство Ближнего Востока	61
Искусство Древней Индии	65
Искусство Древнего Китая	75
Искусство Древней Японии	83
Литература	91

CONTENTS

Foreword	3
Arts and its genres	4
Arts of prehistory period	8
Arts of Ancient Egypt	12
Arts of Mesopotami	21
Arts of Crete (Aeger Arts)	27
Arts of Ancient Greece	32
Arts of Ancient Rome	42
Arts of the Middle Ages	49
Arts of Uzbekistan	54
Arts of the Middle East	61
Arts of Ancient India	65
Arts of Ancient China	75
Arts of Ancient Japan	83
Literature	91

N.D. ABDULLAYEVA

SAN'AT TARIXI

Toshkent — «O'zbekiston» NMU — 2006

Muharrir *A. Madrahimov*

Badiiy muharrir *H. Mehmonov*

Texnik muharrir *T. Xaritonova*

Musahhixlar *Sh. Maksudova, H. Umarova*

Kompyterda tayyorlovchi *F. Tugusheva*

**Bosishga ruxsat etildi 03.02.06. Ofset bosma usulida bosildi.
Qog'oz formati $84 \times 108 \frac{1}{32}$. Shartli bosma tobog'i 5,04.
Nashr tobog'i 4,72. 500 nusxa. Buyurtma № K-179.
Bahosi shartnoma asosida**

**O'zbekiston matbuot va axborot agentligining «O'zbekiston»
nashriyot-matbaa ijodiy uyida bosildi.
700129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.**